

KUUKIRI**EESTI KIRJANDUS**

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI

TOIMKOND:

J. Aavik, A. B. Cederberg, M. J. Eisen,
V. Grünthal, J. Jõgever, A. Jürenstein,
L. Kettunen, J. Köpp, J. Luiga, A. Saareste

SISU:

Arni Raudoja: Eesti näitekirjandus 1922. a.
H. Sepp: Eesti ajaloo-kirjandus aastail 1918—1922. (Pooleli.)
J. Aunver: Dr. Fr. R. Kreutzwaldi religioosne
ilmavaade. (Lõpp.)
Lilli Suburg: Suburgi perekond. (Pooleli.)
Üleskutse.
Toimetusele saadetud kirjandus.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1923

XVII AASTAKÄIK

№ 7

Eesti näitekirjandus 1922. a.

Eesti näitekirjanduses, kus senini õige suur pöud valitses, on kahe viimase aasta jooksul uut elavust ja tõusu märgata. 1921. a. pakkus arvuliselt küll kõigest kaks-kolm teost, ent seda tähelepandavam on nende kunstiline väärtus (A. H. Tammsaare „Juudit“). Möödunud aasta viis aga meie näitekirjanduse teoste rohkuse poolest peaaegu enneolematule kõrgusele. Esinevad kohe seitse autorit kaheksa tööga; nendest on neli autorit täitsa uued jõud eesti näitekirjanduse alal. Nagu seni ilmunud tänavusest kirjandusest näha, jätkub ka tänavu näitekirjanduse rikastumise tendents. Nende ridade kirjutamiseni on ilmunud tervelt kuus näidendit, nendest jällegi neli täitsa uute dramatikute poolt. See asjaolu paneb kirjanduseharrastajat tõsiselt rõõmustuma, sest senini meie näitekirjanduse alal valitsenud pöud pani täitsa pessimistlikult mõtlema, et eesti tõu-omadus ei võimalda näitekirjanduslist andi. Sellel peab palju suuremaid eeldusi olema kui novellistil, romanistil või poeedil. Milles need kiratsemise põhjused peituvad, selle peale katsuti mitmeti yastata. Ma ei taha siin nende juures lähemalt peatuma hakata, vaid nimetan ainult, et selles olid süüdi kõige pealt me viletsad ühiskondlikud ja poliitilised olud, teiseks puudusid teatrid, kes oleksid hea meelega algupäraseid tükke etendanud. Nüüd on need olud aga paranenud, kirjanduses on üldiselt uut elavust märgata; kõige pealt osutab see näitekirjanduses, peegeldades sealjuures aja ühiskondlikku ilmet.

1.

1922. a. näitekirjanduse -toodangust paistab silma komöödia arvuline ülekaal; kuid ka draama alal on kolm teost ilmunud: E. Wilde „Side“, Sophia Vardi „Dekoration“ ja J. Lintropi „Surnute püha“. Erilist tähelepanu

nõuab siin Wilde kehakas, neljavaatusline „Side“. Nagu teada, on see kirjutatud juba kümmekond aastaid tagasi, samuti siis esimene kord lavastatud. Selle järele kadus ta üldse päevakorralt ja „Sidest“ polnud enam pikemat aega midagi kuulda. Hiljemini kuuldus, et kirjanik olla oma draamat mitmele korrale parandanud ning viimistelnud, ja 1922. a. ilmus ta „Rahvaülikooli“ kirjastusel ka trükist. Nüüd võime tema peale kui uue teose peale vaadata ning ta üksikasjalisema eritluse alla võtta.

„Side“ probleemiks, aineks on vastolu isa ja poja vahel. Jõukas raamatukaupmees ja kirjastaja Hans Ilves on karakteriliselt ja tendentsiliselt Kitzbergi Mogri Märdi sarnane. Tema ainuke ideaal, tema „mina“, tema „kõik“ on — vara. Muu ei maksa, ei tähenda tal midagi. Naine võib tal surra, ainult poja olemasolu huvitab teda. Mis teda pojaga seob, see on äri. Äri pärast tuleb vanal Ilvesel noore lvesega kokkupõrge, äri viib nad hiljemini ka lepitusele. Hans Ilvese tahteks on, et äri peale tema surma tema soo, tema „liha ja vere“ käes edasi kehtaks. „Ma tahan ometi mätta alla minna teadmiselega, et minu vara minu varaks on jäänud!“ Oma ainsa poja sünni puhul ostis ta sellele terasest rahakapi!

Mis isa ja poja kokkupõrkele viib, see on vaadete lahkuminek. Isa on vanameelne, on niisugune ärimehe tüüp, kes iga kopikat välja andes niriseb ning pikki epistleid teeb. Kuigi tal raha kassas küllalt, käsib ta võlgnikkudel siiski „nädala pärast“ tagasi tulla. Tema juhtumõte ei ole mitte „tulge homme“, vaid „tulge nädala pärast“. Poeg, kelles pesitseb uue aja ärivaim, ei salli sääraseid tegutsemismotiive. „Ma ei või parata, mul on kuskil ihu sees muskel, mis hõõguma lööb, kui Hans Ilves iga rubla pärast, mis tal on välja anda, meeheitlikku võitlust peab, et seda kas või veerand tundi kauemini kassas hoida, nii et igal pool nagu ilmaimet räägitakse, kui kellelgi õnneks on läinud Ilveselt oma raha kätte saada!“ Poeg tahab võlgnikkudele nende raha kohe kätte maksta; ühele käsi-kirja omanikule, kelle laps suremisel haige, kellel raha hädasti vaja, maksabki noor Ilves võla omavoliliselt ära. Isale, kes oma poega mitte Voldemariks ei pea, vaid Volliks, on seesugune samm täitsa ootamatu, üllatav, ja ta lööb pojale näkku — ta „karistab last“.

Voldemar lahkub isa juurest ja asutab omaale ise äri, raamatukaupluse, selleks siit-sealt laenusid tehes. Kuid vana Ilves ei või sellega leppida ning hakkab poja äriiga võistlema. Ta ostab trükikojast terved tagavarad raama-

tuid ära, mis pidid noore Ilvese ärisse rändama, tema sepitsusel keelatakse noore Ilvese kirjastatud „Kooli lugemise raamatu“ tarvitamine koolides ära ning lõppeks omandab ta selle majagi, kus poja äri asub. Ehk see kõik vanalt Ilveselt küll suuri kulusid nõuab, ometi ei hooli ta sest. Ta tahab konkurentsi kaudu poja peale niipalju mõjuda, et poeg jälle tema ärisse tagasi tuleks. Lõppeks ongi asjaolud niikaugel, et noore Ilvese äri seisab täieliku pankroti ees ja noort Ilvest ennast valdab meelegeid ning ahastus. Ta tungib isa kodusse revolvriga, et nõuda isa poolt ülesostetud võlakohustuste väljaandmist. Kui see sündinud, heidab ta need küdevasse ahju ning ähvardab enda surmata. Vanale Ilvesele on see liig. „Pea! Seda ei tohi sündida! Sa oled minu pärija!“ hüüab ta. Ehk küll Voldemar ei ole „see õige“, kuid et vanal Ilvesel pole teist pärijat, kelle liha ja veri oleks tema verest, sellepärast peab ta temaga paratamata leppima. Voldemar saab vanamehe äri täielikuks peremeheks, ning vanamees ise võib rahuldatud tundega „mätta alla“ minna.

See on draama sündmustik ja probleem peajoontes. Üksikasjad ja kõrvalprobleemid lisavad sellele koloriiti juurde.

Draama probleem on huvitavalt leitud, kuid ta arenemine ja lahendus pole küllalt õnnelik. See on küll korralikult läbi viidud, aga mitte dramaatiliselt, vaid romaaneliselt. Wilde on sündinud romaanikirjanik ja sellepärast ei õnnestu tal oma tegelasi dramaatiliselt küllalt rahuldavalt tegutsema ja võitlema panna. Tema näidendi probleem esitub enam jutustavalt kui tegelikult. Tuletame meelde draama lõppu, kus probleemi lahendus sünnib kaupmeheliku tingimise ja kauplemisega, mitte aga dramaatilise tegevusega. Probleemi seisukohalt on see tarvilik, kuid draama seisukohalt ebaõnnelik. Siis ei näe meie dramaatilist võitlust, selle sõna tõsisemas mõttes, isa ja poja vahel. Nende ärid võitlevad teineteisega, ent nende juhid jäävad hingeliselt endisse arengusse. Voldemari meelegeitlikust dramaatilisest olukorrast kuuleme küll, kuid ei näe seda, näeme vaid selle olukorra lõppu. Ei näe vana Ilvese juures mingit võitlust oma sisemiste, kõlbliste jõududega, tema lõpumurrang on peale sunnitud. Võitlus on küll isa ja poja vahel käimas, kuid see ei ole mitte täiesti dramaatiline, see on enam abinõude kui inimeste eneste hingeline võitlus. Välimine, äriiline võitlus on küll korrapäraselt oma kõrgeima tipuni viidud, samuti areneb ka pööre lahenduse poole korralikult, järk-

järguliselt, ent selle võitluse taga seisvat inimese hinge ei näe me peaaegu sugugi. Sellepärast jätab draama arenemiskäik veidi ühekülgse ilme.

Dramaatiku omaduste puudulikkust näitavad veel kirjaniku liiga detailne ettekirjutus näitlejale ja vaatuste ebaproportsionaalsus. Iga väiksemagi tegevuse ja miimika puhul on avaldatud kirjaniku poolt pikad vaheseletused, kuna tõsisel näitekirjanikul dialoog ise kõik ära ütleb. Üldiselt tundub näidendis liiga palju miljöolist materjali.

Mis aga „Side“ väärtuseks osutub, see on tegelaste karakteristika. Mõningate puuduste peale vaatamata saame Hans Ilvesest, Voldemarist ja kõigist teistest tegelastest omapärase ja kujuka ilme. Kontuurilistena jäävad nad meie mällu püsima. Ka stiililine külg on korrektne. Wilde „Side“ annab tunnistust, et kirjanik on ta kallal palju tööd teinud ja vaeva näinud, enne kui sai sirgejooneline ja kehas draama. 1922. a. näitekirjanduses tuleb talle dramaatiliste puuduste peale vaatamata esimene koht anda.

Sophia Vardi „Dekoratsioon“ ilmus õieti küll 1921. a., kuid et raamatu nimeleht aastaarvu 1922 kannab, siis tuleb seda möödunud aasta näitekirjanduse alla lugeda. Et saada aru sellest hõredatekstilisest impressionistlikust draamast, selleks peatume ta sündmustiku juures.

Direktori proua Therese majja ilmub varema-aegne tuttav Vihalem, kellel on olnud aasta viieteistkümne eest Theresega intiimne vahekord, ent see on nähtavasti õnnetult lõppenud ning Vihalem on kauemaks ajaks silmapiirilt kadunud. Kuna ta siis oli „elukutseline revolutsionäär, kes täis põlgust ja viha rahuliku filistri elu vastu“, on ta nüüd muutunud rahulikuks ja korralikuks kodanliseks härraks. (Missugustel motiividel see hingeeluline murrang on sündinud, ei selgu näidendist.) Ta tuleb Therese poole, et selle vanu armuhaavu lahti kiskuda. Direktor Varma on ta enese teenistusse võtnud ning sellepärast on tema jäämine Therese lähedusse kauemaks ajaks kindlustatud. Muidugi sünnitab see Theresele hingepeina. Therese majas viibib ka ta noorem õde Hedvi. See on lõbus ning armas tütarlaps ja sünnitab oma ligiläheduses olekuga kõigile lõbusat meeleolu ja päikesepaistet. Tema ja uue majakülalise Vihalemi vahel tekib armastus ja Hedvi saab mõrsjaks. Ent Therese pole suutnud siiski vana Vihalemi unustada. Abielu direktor Varmaga ja kaks last ei ole saanud talle siiski tõsiseks armastuseks, need näivad olevat ainult dekoratsiooniks. Tema mees, kes enamalt jaolt oma töö ja talituste juures peab viibima ja naise jaoks

vähe aega leiab, ei suuda kirklikule naisele hingelist armastust pakkuda. Naise uinunud kirk ärkab Vihalemi saabumise läbi. Ta hingega näib lähedalt seotud olevat Vihalem, kuid avalikult ei julge ta seda osutada. Ta keelaks hea meelega õe Hedvi ja Vihalemi ühenduse ära, ent ta ei suuda seda. Ka Vihalem pole oma armastust Therese vastu unustanud, kuid nüüd tahab ta seda just tema õe Hedvi armastusega matta. Tulevad Hedvi ja Vihalemi pulmad. Õde, kes toonud majasse rohkesti päikesepaistet, lahkub, Vihalem, keda armastab, samuti. Therese tahab oma kirgi „onu Mihkli“ vastu rahuldada, ent see ei sobi, sest ta teab, et see ei ole määratud mitte temale, vaid Vihalemile. Ka „onu Mihkel“ lahkub jäädavalt ning järele jääb ainult Therese oma perekonnaga. Ta tahab selle „maja mõneks ajaks maha jätta, et nende kirgede tumedad varjudki mind enam ei häiriks“. Muuta ümbrust, dekoratsioone, et saada vabaks.

„Dekoratsioon“ on sügavatundeline ja dekoratsiooni-rikas draama, elava liikumisega ja kujude mitmekesisusega. On tükki, mida saab näitelaval suure tagajärjega etendada ning võib suure võluvusega lugeda. Siin on tundmust ja meeolelu, mis meie draamades nii haruldane. See element osutubki „Dekoratsiooni“ kandvaks osaks, kuna välises sündmustikus elavat dramaatilist võitlust vähe on näha. Sündmustik koostub vaid üksikuist pildest, situatsioonidest, mis hingeelulise arenemise ja impressionismi peegeldajaks.

Draama peategelaseks on Therese, kelle ümber koondub kogu tegelaskond. Selle naisterahva tumedapõhjaline hingeelu annab draamale näilise sügavuse. Theresele vastandiks on ta õde Hedvi, selge ja päikesepaisteline iseloom, kes toob kurbadesse ja igavatesse dekoratsioonidesse lõbusust ja heledat naeru. Veidi arusaamatuna tundub Vihalemi kuju. Ta hingeelu ja saatuse kujunemiseks leidub vähe põhjendust. Hedvi kõrval on näitelavalisem kuju „onu Mihkel“ ehk Saaretok. Ta on vanapoiss ja armastab õnnetult Thereset. Mõjub koomiliselt. Ka direktor Varma, pool haritlane, pool ärimehe-tüüp, on küllalt selgelt joonistatud.

Sophia Vardi draama näitab, et impressionism suudab kirjanduses küllalt selgejoonelisi, kontuurilisi kujusid luua. Aitab mõningatest äärejoontest, kuna naturalism pidi selleks nii palju detaile käsitama. Sophia Vardi tegelased osutuvad skitsedena, mis saavad täielikuks alles lugeja fantaasia ja näitleja hea mängu läbi. Sellena on „Dekoratsioon“

sioon" üks erandlikumaist teostest meie näitekirjanduses ja omandab enesele püsivama koha.

Näitekirjanduse alal on möödunud aastal veel katsetanud Jaan Lintrop, keda tundsime seni novellistina. Ta on avaldanud kaks näidendit — „Surnute püha“ ja „Euroopa“. Esimene pretendeerib draama, teine komöödia kohale. Mõlemad näidendid on kirjutatud enne maailmasõda Leipzgis, nõnda siis mitte „uudsed“, vaid ennesõja-aigne „kaup“.

„Surnute püha“ ei saa mitte lõsiseks ainesse süvenenud draamaks pidada, vaid kirjaniku esimeseks suleharjutuseks draama alal. Juba näidendi „paksus“ — 19 lhk. teksti — näitab, et meil on siin tegemist dramaatilise skitsegaga. Ei ole siin tarvilikku tegelaste karakteristikat, dramaatilist tõusu ega mõõna, ei ole õiget konfliktigi. Nende väheste lehekülgedega pole võimalik olnud kuigi palju ära öelda. Näidendi probleem ilmub õige kahvatus valguses.

Kalmu talu peremees Andres peab oma tütre Leeni Johannesele, raba-äärse Jaagu pojale, naiseks andma — pruutpaar on juba terve aasta kihlatud ning ka kirikus maha kuulutatud, ent Andres viivitab pulmadega. Ta ei taha oma tütart Johannesele anda, kuigi tal põhimõtteliselt midagi selle vastu ei ole. Üks saladus, üks küsimus painab teda — kas Johannes on tema või raba-äärse Jaagu poeg, sest tema tütar ja Johannes on väga ühte nägu. Andrese mineviku üle kuuleme, et tema talu olnud haamri alla minemas, kuid Andres päästnud talu sellest hädaohust rikka naise võtmisega, kuna ta oma senise armastatu — Räägu Tiio maha jätnud. Hiljemini kosis Tiio Jaak, praegune Johannese isa. Ja nüüd piinab Andrest küsimus — kas on Johannes tema või Jaagu poeg. Ning selles peitubki näidendi probleem. Andrese südametunnistus ja värske unenägu ei luba tütart Johannesele anda, kuid ometi sünnib see surnutepühal, mil tegutseb näidendi sündmustik. Rahutus, kärsitus, teadmatus murrab Andrese — ta langeb maha südamerabandusest murtuna, kuna õpetaja ta tütre ja Johannese tema talus abiellu laulatab. Kas on Johannes ja Leeni õde-venda, jääb lõppeks lugejaile ikkagi teadmatuks.

„Surnute püha“ on müstiline looke, üles märgitud dramaatilises vormis. Inimeste saatuste segunemine saladuslike ja tumedate jõududega ei luba talle selget võitlemiskäiku ega probleemilahendust.

Kuna draama möödunud aasta näitekirjanduses „väljaspool aega“, s. t. teatava sündmustiku või ajajärgu otsekoheseks peegeldajaks ei ole, vaid eesti inimest enam üldisemalt kirjeldab, on komöödia möödunud aasta kirjanduses ajaga kõige lähemas ühenduses. Tema aineks on saanud (A. Tammann — „Kriis“; E. Peterson — „Uus minister“ ja J. Kärner — „Ainus idealist“) meie poliitilise õhkkonna varjuküljed. See uus ainete vald, mille saavutasime poliitilise iseseisvusega, on meie komöödia rikastuseks head tooresmaterjali pakkunud ja võib edaspidi seda veel paremate tagajärgedega teha. Tee sesse uute ainete valdkonda avas A. Tammann oma „Kriisiga“, hiljemini seltsisid talle juurde E. Peterson „Uue ministriga“ ja Jaan Kärner „Ainsa idealistiga“.

A. Tammanni „Kriis“ tuletab kaudselt meelde Eduard Wilde „Pisuhända“. Seal paneb naine mehe romaani kirjutama, sest et ta oma meest kirjanikuna soovib näha ning kuulsust ihkab, siin paneb naine oma mehe ministri-toolile. Neis mõlemates näidendites on naised peaaegu ühesugused — aktiivsed, saagi- ja kuulsusehimulised, samuti osutavad mõlemad mehed saamatust ja passiivsust.

„Kriisi“ tegevusekohaks on endise pangaametniku ja seltside tegelase ning praeguse diskontokomitee-liikme Toomas Võhiksoni perekond. Nagu öeldud, on Võhikson saamatu ja edasipüüdmatu inimene, kes enese komitees küüru istub, kuna teised erakordset aega ära kasutada püüavad igasuguste „operatsioonide“ ettevõtmisega. Seal tekib valitsusekriis, mis annab põhjust au- ja saagihimulisele Võhiksoni naisele Juulale oma meest „kuidagi“ valitsusse upitama hakata. Et mees sellele võttele kangekaelselt vastu sõdib, ei jää Juulal muud üle kui ise käesoleva kriisi puhuks sõimurikas ning suurepärane juhtkiri oma erakonna lehele kirjutada, muidugi seda mehe nime all avaldades, et sellega opositsiooni-erakonnas tähelepanu Võhiksoni peale juhtida. Ja tõesti, juhtkirja ilmumise järele tuleb partei liider Jaan Jõhkermann, kelle hooleks uue valitsuse moodustamine antud, ettepanekuga Võhiksonide poole, tulla Toomal riigivaranduste ministriks. Kuna Toomas ministriks saamise vastu sõdib, võtab ta lõpuks naise mõju-avaldusel ja Jõhkermann pealekäimisel pakutud koha siiski vastu.

Toomast on üle õõ minister saanud, kuid see ei ole talle mitte õnneks, vaid enam õnnetuseks. Kibedusega

registreerib ta oma sõimu- ja aunimesid, mis ilmunud ajalehtedes, ning ägab kannatuse all. Tema rõhuvat seisukorda aitab suurendada veel tema äriühisuse „Puugi“ operatsioon riigi varanduse arvel.

See on komöödia arenemiskäik neljanda vaatuse lõpuni. Sellega on intriig kulminatsioonipunkti jõudnud. Viienda vaatuse alul kuuleme, et Toomas hakkab juba selle ministerliku õhkkonnaga harjuma, isegi meeldib talle juba ministri seisukord. Tema iseteadvus on pead tõstmas, kuid siiski ei saa ta end naise mõju alt vabastada. Ent seal tuleb näidendi käiku äkiline pöörang. Võhiksoni — „Puugi“ ärioperatsioon riigi vara arvel, mis ta muidugi teiste mõjude all tegi, ähvardub paljastuda. Võhiksonid pannakse uude dramaatilisse võitlusse ähvardava kriisihädaohu tõttu, kuid viimane ei ole jäädav. Võhiksonid päästetakse, kuigi ajutiselt, sellest kannatuse-olukorrast. Seda teeb kunstiõpilane-ajakirjanik Allikson nende tütre Elli pärast, kellega tal vahekord juba näidendi algusest saadik on olemas. Järgneb vanemas kirjanduses nii tihti korduv noorpaari õnnistus vanemate poolt.

„Kriis“ on keskpärane kirjaniku töö, sisuliselt ei sisalda ta midagi uut, ent algaja kirjaniku kohta ei anna ta ka just halba tunnistust. „Kriisi“ tegelased on „peenikesed“, harilikus elus õige tihti ettetulevad kujud. Nende karakterites ja tendentsides ei sisaldu midagi uut ja sellepärast on „Kriisi“ interressiline protsent küllalt väike. Neid tegelasi oleme näinud juba varemini, ehk küll vähe teistes variatsioonides, meie kirjanduses, nende tendentsid, mis küll uutes olukordades sündinud, on meile tuttavad tänapäeva ajakirjanduse kaudu. Sellepärast muigame ka, nähes Toomast-Juulat, humooriliselt, sügavamat sarkasmi ei saa meil nende vastu olla. Lõbus humoor „Kriisis“ on ilma teravama salvamiseta, ja selles humooris peitub kahtlemata ta parem väärtus.

Nagu öeldud, leidub tegelastes enestes vähe uut; ainult dekoratsiooniline külg, milles nad liiguvad, oli tänini meie kirjanduses, eriti näitekirjanduses, tundmatu ala. See eesmärk, mille pärast tegelased võitlevad, ja oma kauka täitmise riigi varaga, need on uued ained meie kirjanduses. Muidu on aga „Kriisi“ ideeline bagaaž õige väike. Ilukirjanduslikku vormi suletud aine meie praegusest ajajärgust, selles leidub „Kriisi“ väärtus.

Ja teose kompositsiooniline külg, algaja näitekirjaniku suurem komistusekivi? A. Tammanni auks peab ütlema, et see on õige „libe“, kuigi ka tema ei saa vaba olla realist-

likkude kirjanikkude venitusetõbest. Ka detailsed klambri-seletused — vahemärkused näitlejale — osutavad, et Tammanis peitub realistlikkude tendentsidega kirjanik. Üldiselt tuleb pidada A. Tammani esinemiskatset näitekirjanduses rahuldavaks ja lootusi-andvaks.

Ernst Petersoni „Uus minister“ on sisuliselt väga sarnane eelmise tükiga. Ka see on kriisinali, paljastades selle ümber keerlevate tegelaste varjukülgi. Saagiahnnitsemine ja piruka omandamine riigi arvel osutub siingi pilkelauaks. Vahe on ainult tegevusekoha erinevuses. „Kriis“ tegutseb pealinnas, „Uus minister“ Mudila alevis. Viimane on meile tuttav juba Petersoni „Rahvavalgustaja“ päevilt, isegi üksikud tegelased on samad, mis „Rahvavalgustajas“. Peategelaseks on aga hiljuti Venemaalt Eestisse opteerunud pedagoogi Luik'i perekond. See kistakse eksiteele sattunud telegrammi läbi „sündmustiku keerusesse“ ja „rabeleb seal oma osa maha“.

Kui A. Tammani töö konstruktsioonilise küljega rahul võis olla, ei saa seda E. Petersoni puhul mitte. „Uuel ministril“ puudub selgroog, puudub igalt näidendilt nõutav elujõuline draamatiline võitlus, puudub see kesken-dusepunkt, mille pärast maksab mitmekesiseid kujusid esile tuua. Nüüd on selle näidendi küllalt huvitav sündmustik (ent mitte draamatiline) ning omapärsed tegelased nagu „tühja-tähja“ pärast ekraanile toodud. Ehk küll ses näidendis draamatilisi intriige ei puudu, on need ometi nii kõrvalise tähendusega, et neist ei saa ükski teose kandjaks osaks. On näha, et kirjanik on pea-intriigi leidmises kobavas seisukorras. Pea kogu esimene vaatus on koolidirektor Luik'i perekonna raske ainelise seisukorra kirjeldamisele pühendatud, millest siis lugejagi arvama hakkab, et siit draamatiline võitlus välja võrsub. Vaatuse lõpuks kuuleme veel, et direktor Luik ministriks kutsutakse. Teine vaatus on suuremas enamikus pühendatud küsimusele, kas võtab Luik ministrikoha vastu või ei. Nõupidamine naise-lastega (nii siis uue ministri saamatuse kujutamine), kasuka kauplemine juut Aismanniga, mitmete alevi elanikkude püüe uue ministri arvel mingid paremusi saavutada jne. ei moodusta veel draamatilist võitlust. Kuna A. Tammanil ministriküsimus Toomas Võhiksoni tõesti heitlusele viib, näeme seda siin teises vaatuses ainult väikesel määral. Kolmas vaatus viib meid jälle hoopis uude õhkkonda — lahkumispidu pritsimajas, kõned, muusika jne. Intriigi suhtes vähe ühist eelmise vaatusega. Siin iseäranis osutuv ironia kõlab pedagoogide ja kasvandikkude aadressil.

Nagu näha, on iga vaatus ise-maailmast pärit. Kindlat, arenevat ja lõpuprahvatuseni minevat dramaatilist sündmustikku otsid asjata. On nägelemisi ja vassinguid väikese asja pärast olemas, ent nende ühendamiseks puudub pea-intriig.

E. Petersoni katse teiskordselt näitekirjanikuna esineda näitab jälle, et meil eepiline and ei saa head draamat kirjutada. Tal on sündmustikku, on ka tegelasi, ent kõigi nende ühendamiseks puudub jõud.

Jaan Kärneri „Ainus idealist“ mõjub juba hoopis huvitavamana kui eelmised tükid. Selle kirjutamise puhul on kirjaniku süda elavalt tuksunud, selle taga on kannatav hing olnud. See ei ole sündinud lihtsalt laua taha istumisega, vaid selle taga on kogu autori olemas-olu tegev olnud. See on kirjutatud neil pettumuse-meeleoludel, mis on annud autorile osavõtte ühest revolutsioonilisest parteist. Viimane on autori hinge valusalt riivanud ja tas pettumust ning sappi sünnitanud. Ja seda meeoleolu on ta „Ainsas idealistis“ tahtnud läbi viia, ning peab ütleva — seda päris õnnelikult teinud.

Tõsistes ja ustavates värvides tutvume „vana korra kukutajate partei“ tegelastega, kes tahavad tööliste keskel streiki läbi viia, kuid selle asemel teevad revolutsiooni üksteise naiste ülelöömisega. Meestel puudub tõsine revolutsiooniline meeoleolu ja seda tahetakse saavutada viinaga. Kui tabavalt lausub üks tegelastest: „Ainult purjus peaga veel võimegi revolutsiooni teha.“

Kirjanik on oma komöödias draamateose kohta maks-vatest nõuetest piinlikult püüdnud kinni pidada. Juba esimestel lehekülgedel aimame mingit vastolu Meremi ja tema naise Leena vahel, mis vaatuse kestes kord-korralt selgub ning vaatuse lõpuks kindla ilme annab. Merem, see „ainus idealist“ parteis, ei saa aega naise mõnutsemistele pühenduda, teda seovad partei tööd.

See on näidendi pea-intriigi käik teise vaatuse lõpuni. Parteilaste prassingud, joomingud ja üksteise naise ülelöömingud lisavad sellele miljöölist koloriiti juurde. Teise vaatuse lõpuks on intriig arenenud oma haripunktini ja huvitusega võime nüüd ootama jääda vastolude lahenemist. Ja see tuleb pea. Kolmandas vaatuses eesriide kerkimisel pörkavad juba kokku kojutulev Merem ja Leena juurest lahkuv Konno. Rinnutsi kokkuminemise asemel on sõnavahetus, mille järele Konno lahkub, lausudes Meremile: „Et minuga võidelda, selleks oled sa nõrk.“ Siit peale võtab näidend lahenduva ilme. Leena lahkub mehe juu-

rest. Meremile on see liig, ta ei suuda kannatada naise andumist teistele. Kui siia juurde veel lisada seltsimees Kajaku jutlused egoismist ja inimeste vihkamisest ning teadete saamine streigi täielikust nurjaminekust, valdab Meremit täielik pettumus. Ta läheb meie nähes Kajaku „usku“. Ühtlasi sellega võtab võimust „vana korra kukutajate partei“ lagunemine. Seltsimehed pettuvad üksteise järele senistest sihtidest ja tagajärgedest ning kaovad viha ja pettumusega igäiks omale poole.

Eespool-toodust selgub, määrane on näidendi intriig ja mäherdused ta peategelased. — On kaevatud nende kahvatuse, tegevuse vähesuse ja suurte sõnade üle, kuid kas ei ole just suurte sõnade tegemised iseloomulisemad omadused neile, kes endid „elukutselisteks revolutsioneerideks“ peavad? Nii meil kui ka mujal ei jõua nad oma suurtest sõnadest kaugemale. Teissugusena oleks näidend kahtlemata oma psühholoogilist usutavust kaotanud. Hea meelega pean siin rõhutama, et Kärner on oma näidendi psühholoogilise külje eest piinlikku hoolt kannud. Tegelaste iga sammu on kirjanik psühholoogiliselt põhjendada püüdnud ja dramaatilist arenemist enam-vähem kindlais piirjoontes hoidnud. Iga dialoog oleneb kõnelejate olukorrast ning hariduseastmest, iga lause on omal kohal. Veidi igavatenä võiksid tunduda Kajaku pikad monoloogid, ent need puudused kõrvaldab suuresti ta elav temperament.

Näitelavalise külje kõrval peitub „Ainsas idealistis“ teine suurem väärtus — huvitav ning usutav läbilõige meie pahempoolsete parteide ajaloost. Kui käesolevat ajajärku valgustav elupilt suudab ta ka tulevikuski oma huvitust alal hoida.

Jaan Lintropi „Euroopa“, komet kolmes vaatuses, erineb eelmisist nii oma sisu kui ka vormi poolest. See ei ole enam poliitiline komöödia, vaid pilkepilt üliõpilaskonna elust, ja vormiliselt ei suuda ta seda „täiuslikkust“ saavutada, mis on Kärneri või Tammanni komöödiad; ühiseid punkte leidub tal aga vormilageduse poolest E. Petersoni näidendiga. See on enam dialogiseeritud jutustus kui vormikindel lavateos. Sest mis on „Euroopa“ sisu, ta probleem ja dramaatiline heitlus? — Üks episood sellest, kuidas suurepärase laenaja, võlgade peal elaja ja prassija üliõpilane Hermann Timp uue võlalaenuga hakkama saab. Ja et saadud raha jälle ilusasti saaks ära juua, selleks sõidab ta Tartustki, kus mängib näidendi sündmustik, ära — Valka, sõidab ära, et pääseda võlanõudjate käest. See on tema „Euroopas“ käik, kuna teised kaasvõitlejad tõsiselt

Euroopas käimisega hakkama on saanud. Episood üliõpilase Timpi elust, see on „Euroopa“ kompositsioon, selles peituvad ta näitetehnilised puudused ja pahed.

Kahtlemata on „Euroopal“ üks väärtus — üliõpilase Timpi kuju. See on üldse üks esimene suurepärase ja iseloomustav üliõpilase kuju meie kirjanduses. Timpi isik katab osalt näidendi puudused ja suudab näitelavalgi huvitust luua.

Timp elab ainult võlgadel, joob, prassib, kuna õppimisest ei ole kihku ega kahku kuulda. Et ta aga pea kavatseb ülikooli lõpetada, kuuleme näidendist: „Ma tahan ometi kevadel lõpu teha... Kui mitte kevadel, siis sügisel. Peab kord ka teenistuse peale mõtlema.“ Aasta pärast tahab ta prokuror olla ja vaadata, kas rätsepp Dolinskil on Tartus elamisõigus või ei. Timpi isikus on antud huvitav pilt sellest, kuidas paljud meie üliõpilased joomise ja prassimisega oma ülikooli-õpiaega mööda saadavad, vaevalt millalgi õpivad, aga ometi ülikooli lõpetavad. Missuguste teadmistega, see on iseküsimus. Et selle juures tuleb viletsates tingimustes elada, selgub monoloogidest: Pesunaine: „Siin on teie pesu. Püksid olid puha harude vahelt lõhki, need nortsisin kinni. Särkidele ajasin õlgadele lapid, sukkadel ei olnud kandu — kõik pesu oli rebenenud.“ Kui Timp tahab hiljemini pesuga püha Antooniuse juurde minna, tähendab Kaho: „Arvad selle eest midagi saavat? Särgid surnulõuendist õmmeldud, püksid Saratovi jahukottidest ümber tehtud. Siin on veel Schmidt'i kontori ärimärkki.“

Näidendis esineb veel terve rida teisi üliõpilasi, nii vanem üliõpilane Henn Kaho, cand. phil. Rein Juurop, hoolas edasiõppija Oskar Pähkel j. t. Et karakter õige tume ja neil näidendi arendamises suuremat tähtsust ei ole, siis ei maksa nende juures peatuda.

Üldiselt pakub „Euroopa“ huvitava ülevaate üliõpilaselust Tartus. Võrreldes noid olusid enne maailma-sõda praegustega, näeme, et vahe on õige väike. Ka praegu valdab noorsugu tung Euroopasse pääsmiseks, et „imeda endasse“ Euroopa kultuuri. Lintropi näidendi raamides tahetakse nähtavasti „piitsutada“ Euroopasse minejaid — üliõpilased Tihane ja Kihulane ei saa kaugemale kui Tähtvere parki, Timpil aga kui hakkajamal õnnestub Valgani pääseda. Ja mis huvid neid Euroopasse veavad, on huvitav sedagi kuulda: „Cafeed, lokaalid, kuhu astu sisse päeva või öösi. Ja naiskelnerid! Muud kui pista sedelike pihku...“ Huvist Euroopa kultuuri vastu on vaevalt juttu.

Tundub ometi, et Lintrop pole „Euroopa“ tegelasi küllalt teadlikult karikeerinud, naeruvääristanud, sest pakutud karikatuur paistab hõredana.

Möödunud aasta näitekirjanduses esinevad veel kahe vanema näitekirjaniku nimed — A. Kitzberg ja O. Luts. Esimene on avaldanud „Onu Zipul'i“, teine „Skoudid“, mõlemad ühevaatuslised. Esimesel leidub eeldusi kunstilisteks hinnangutekski — huvitav sündmustik, elujõulised tegelased, lõbus humoor, teisel on selleks vaevalt mingisuguseid püüdeid peale praktilise otstarbekohasuse — olla skoutide pidu üheks eeskava numbriks.

Üldist pilku 1922. a. näitekirjanduse peale heites võib lausuda, et siin leidub mõndagi huvitavat ja ajajärku iseloomustavat tunnistust, mida iga aasta kirjandus ei või saavutada. Puudusena tuleks ette heita talle meie näitekirjanduse üldist saamatust — näitetehnilise kompositsiooni puudust. Paremad ja elujõulisemad tööd peavad selle tõttu nii sageli oma väärtuse kaotama. Ja sellest on kahju!

Arni Randoja.

Eesti ajaloo-kirjandus aastail 1918—1922.

2

Dr. Hermann v. Bruiningk tutvustab meid artiklis „Die Arbeiten zur Herausgabe einer Fortsetzung der Livländischen Güterurkunden“ sellega, mis Vana-Liivimaa mõisate kohta käivate aktide jne. väljaandmise alal tehtud.

Õpetatud Eesti Seltsi raamatukogu hoidja Otto Freymuth on lisa annud meie ajaloo 16. aastasaja tähtsama krooniku Balthasar Russovi eluloole artiklis „Zur Biographie Balthasar Russows“. Oma uurimuse jaoks on ta tarvitanud Tartu ülikooli endise kadunud prof. R. Hausmann'i rikkalikust käsikirjalisest pärandusest mõnda käsikirja, mis see Tallinna arhiivis teinud; ka on ta ise 1921. a. suvel Tallinna linna arhiivis selles sihis uurimist jätkanud. Nagu sellest kirjutusest märkame, ei ole Balthasar Russowi isik nii mõneski suhtes kaasaegsuse tasapinnast, iseäranis kõlbluse mõttes, üle ulatunud. Olgu siin siiski tähendatud, et Freymuthi poolt esitatud materjal ja sünteesid ulatuvad ainult Balthasar Russowi isiku hindamiseks, kuid kroonika kui ajaloolise allika väärtuse hin-

damiseks uusi vaatekohti ja arvustamise alust see ei anna. Balthasar Russowi kroonika allikaväärtus on tunnustatud paljude Balti saksa uurijate poolt, ka käesolevate ridade kirjutajale on nii mitmel korral silma puutunud materjale Vana-Liivimaa languse ajast, materjale, mis Balthasar Russowi teateid toetavad. Igatahes tuleb toonitada Freymuthi kirjutuse positiivsust Russowi eluloo uurimisel, sest kahtlemata on sellele uute allikate najal lisa antud.

Riia Muistsuse- ja Ajaloo-uurimise Seltsi väljaandel on ilmunud „Mitteilungen aus der livländischen Geschichte“ 3. vihk (Riga, 1921, lhk. 173—290). Et selles eriti Eesti ajalugu ei ole puudutatud, ei võta ma seda mitte eriliselt tähelepanu alla. Mainiksin ainult neile, kes erilist huvi Vana-Liivimaa linnade ajaloo uurimise vastu tunnevad, viimasel ajal Riia linna ajaloo alal tuntud Dr. A. v. Bulmerinq'i artiklit „Die Besiedelung der Mark der Stadt Riga 1201—1600“, mille lõppu juurde on lisatud dokumendid. See uurimus käsitab Riia linna maade valitsemist, neil kohtupidamist, kogukonna korraldust, maksusid taludest jne., talupidamist, päristalupoegade jne. olukorda vanemal ajal.

Enne kui üksikuurimuste ja -kirjutuste juurde minna, nimetan veel Akadeemilise Ajaloo-seltsi väljaandel 1922. a. ilmuma hakanud ajakirja „Ajalooline Ajakiri“. Ka „Ajaloolise Ajakirja“ erihuvide hulka kuulub kodumaa ajaloose puutuvate kirjutiste avaldamine. Et see nii on, seda näitab ajakirja esimene aastakäik. Kui ajakirja toimetuse liikmel ei ole mul võimalik siin muidugi ajakirjas ilmunud kirjutusi arvustada.

Enne kui üksikasjalisemalt minna ka üksikute eriuurimuste, ka väiksemate, ülevaate juurde, peatan kõige pealt vähe kahe suurema eriuurimuse juures, mis käesoleval ajal ilmunud. Neist põhjalikkuse ja sisuväärtuse pärast mainitav on Leonid Arbusow jun. kogukas teos reformatsiooni sissetoomisest ja juurdumisest Balti mail „Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland“. Raamat ilmus kahes osas, esimene a. 1919 ja teine a. 1921 uurimuste seerias „Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte“. Enne oma eri-ülesandele asumist, s. o. reformatsiooni-ajaloo käsitlemist Eesti- ja Lätimaal, annab autor senise teadusliku kirjanduse najal ülevaate enne-reformatsiooniaegseist Vana-Liivimaa keskaegseist õiguslikkudest, konstitutsioonilistest, poliitilistest, iseäranis kiriklikkudest ja usulistest olukordadest (lhk. 1—167). See ülevaade on sisult selge; kui

sellele oleks mõnesuguseid etteheiteid teha objektiivsuse mõttes, siis ei ole seda etteheidet ära teeninud niivõrt autor ise kui need autorid, kelle uurimuste peale tema end toetanud. Nagu tuttav, oli Vana-Liivimaa keskaeg täidetud alatasaste ordu, piiskoppide ja Riia linna vaheliste tülide ja vaenuga; uurijad kalduvad siin kergesti, iseäranis mõned neist, kõige pealt muidugi Dr. Ernst Seraphim, seisukohta ordu kasuks võtma. Ei ole ordu ja piiskopi vahelist tüli analüseerides küllalt toonitatud ordu võitluseviisi metsikust ja julmusest, ja nii sagedasti on vaikides mööda mindud ordu poolt lubatud vastaste-vägistamisest. Küllalt ei ole saksa uurimustes ka talupoegade olukorda puudutatud. Arbusow, kes sissejuhatavas osas teaduslikudel, monograafilistel uurimustel baseerub, on siiski võrdlemisi erapooletu.

Raamatu peaosa (lhk. 168—829) käsitleb reformatsiooni sissetoomist ja juurdumist esimestel aastatel (a. 1521—1533) ja ainult mõnekümnel leheküljel on jälitatud hilisemat aega. Uurimuseks on ära kasutatud seni ilmunud sellekohast teaduslikku literatuuri, õige ohtralt muidugi ka veel dokumentaalseid jne. allikaid, mis autori isa Leonid Arbusow seniori ja Hermann Hildebrandi poolt Königsbergis, Kopenhaagenis, Lüübekis, Tallinnas, Stokholmis ja Viinis suure allikatekogu „Livländisches Urkundenbuch“ jaoks kogutud. See uus materjal on uurijale võimaldanud sügavamalt uurimuse pea-ainesse tungida, mitme küsimuse valgustamisel sügavamale minna, kui see eelnevates uurimustes on sündinud, ja mitmeski küsimuses uue aine ja hoolika analüüsi läbi uusi seisukohti ja uut valgustust anda.

Teine tähtsam uurimus on soome teadusemehe Werner T a v a s t j e r n a „Pohjoismaiden viisikolmattavuotinen sota“ (Põhjamaade kahekümneviie-aastane sõda). See teos on ilmunud Soome Ajaloolise Seltsi ajalooliste uurimuste seeria esimese andena Helsingis 1918. a.—1920. a. (XIX + 784 lhk.). Täh. uurimus käsitleb Põhjamaade: Rootsi, Vene ja Poola vahelist sõda 16. aastasaja teisel poolel (a. 1570—1590), mitte ainult Soomes, vaid ka Eestis, mis tol korral ühes Soomega pika ja kurnava sõja tallermaaks sai ja kus Eestimaal, siis kui rootsi- ja venevahelises sõjas Johan III ajal võit Rootsi poole kaldus, suurem osa siinsetest Rootsi vägedest rootslastest ja soomlastest koos seisis. Just see, et autor sõda niihästi ajas kui ruumis täies ulatuses käsitleb, annab talle võimaluse selle käiku ja iseloomu avaramalt hinnata. Autor on ära kasutanud Rootsi ja Soome arhiivisid, mis käesoleva teema suhtes seni täies

ulatuses tarvitamata olid; nii on tal korda läinud ka sügavamalt ja mitmekesisemalt tervet sündmuste rida valgustada.

Kõneldes 16. aastasaja ajaloo ei või mööda minna ka Soome riigi arhivaari Kaarlo Blomstedti uurimusest Henrik Klaosson Horn'i üle, millest seni on ilmunud Helsingi Ülikooli väitekirjana uurimuse esimene osa „Henrik Klauinpoika Horn“ (Henrik Klaose poeg Horn). See raamat on ilmunud Soome Ajaloolise Seltsi ajalooliste uurimuste seerias (Historiallisia tutkimuksia III, 1; sisaldab XIV + 531 lhk.). Ilmunud esimene osa käsitab Horni elulugu ja tema tegevust Gustav Vaasa ja hertsog Johani teenistuses. Jääme igatsusega ootama teose teist osa, mis Horni tegevust ka Eestimaa maavalitsejana, Eerik XIV valitsuse ajal, peaks puudutama. Sellesse aega viibki meid sama uurija kirjutus „Juhana herttuasta v. 1563 luopuneiden suhde hallitsijan vaihdokseen v. 1568“ (Hertsog Johanist 1563. a. loobunute suhe 1568. a. valitsuse vahetusega; ilmunud „Historiallinen Aikakauskirja's“ 1921 nr. 4), kus selgitatakse hertsog Johani ja Eestimaa maavalitseja Henrik Klaosson Horni põnevat vahekorda. Nagu tuttav, oli Horn olnud varemini hertsog Johani teenistuses, siis, kui viimane soome hertsogina Soomes oli. Peale hertsog Johani vangistamist venna Eerik XIV poolt oli Henrik Horn Eeriku teenistusse üle läinud. Kui Eerik XIV troonilt ära tõugati ja tema asemele Johan III astus, puudus Johan III-l usaldus Henrik Horni vastu ja ta püüdis Henrik Horni vabastada maavalitseja kohustest Tallinnas.

Põhja sõja, iseäranis selle esimese aasta uurimusele abiks on 1919. a. ilmunud prof. K. O. Lindequisti teos „Ison vihan aika Suomessa“ (Põhja sõja aeg Soomes). Lai ja ulatusrikas teos (727 lhk.). Nagu teada, sõdisid Põhja sõja esimesel aastal meie maal peaaesjalikult Soomest tulnud rügemendid Riia all sakslaste vastu ja peale Riia alt taganemist asusid nad Ruhja juurde laagrisse, kust nad sügisel Narva alla saadeti, kuhu ka veel lisamehi soomest tuli. Samuti teenisid meie maa garnisonivägedes soome mehed. Nende vägede moodustamisviisidest ja võtmisest kõneleb oma teoses Lindequist.

Noor soome uurija Arvi Korhonen annab lühikese ülevaate sellest, mis Eesti ajaloo-uurimise alal tehtud ja mis veel uurimata on, oma kirjutuses „Viron historian tutkimuksen tehtävistä“ (Eesti ajaloo-uurimise ülesannetest). (See kirjutus on ilmunud „Historiallinen Aikakauskirja“ 1919. a. nr. 2 ja 3, lhk. 78—94.)

Peale Soome on viimastel aastakümnetel meie ajaloo-uurimist rikastatud ka Rootsi teadusemeeste teostega. Muidugi on see Rootsi aeg Eestis, mille vastu Rootsi uurijatel erihuvi on. Rootsis on viimastel aegadel eriti palju uuritud Kaarel XII ajalugu. On iseäranis suure huviga süvenetud Põhja sõja ajajärku ja on uuritud Põhja sõja eel-ajalugu, rootsivastase liidu tekkimist, Rootsi vahekorda naaberriikidega ja rootsivastast politikat Põhja sõja ajal. Ka sõja-ajalugu on suurte ja tähelepanu-äratavate uurimustega rikastatud. Ja just need erihuvivid ja harrastused Kaarel XII aja vastu on toonud lisa ka meie ajaloole Rootsi aja lõpul. Lisa, mis meie ajaloo uurimine Rootsi ajaloo-uurimiselt on saanud, on käesoleval korral iseloomult peaaegjalikult sõja-ajalooline. Mä ei peata pikemalt Rootsi sõdurite päevaraamatute juures, kes 1700.—1701. a. meie maal viibides maa elust, peaaegjalikult ülemate kihtide elust märkusi on teinud¹⁾, nimetan siin 200-ndal Kaarel XII surma mälestuseaastal ilmunud mitmeandelist Rootsi kindralstaabi uurimust Kaarli sõdadest „Karl XII på slagfältet“ (Kaarel XII sõjaväljal).²⁾ Uurimuse aluseks on tagajärjerikkalt ära kasutatud mitmesugused Rootsi ja Soome arhiivides leiduvad trükis avaldatud ja avaldamata allikmaterjalid. Silmas on peetud ka Narva lahingut puudutavat kirjandust. Märkida tuleb siin ühtlasi seda, et venekeelsetest allikatest ja kirjandusest ei ole iga kord mitte täiesti õigesti aru saadud. Selle peale vaatamata on Rootsi kindralstaabi uurimisel Narva lahingu uurimuse tarvis suuri teeneid. Iseäranis huvitav on lahingu käigu kujutus.

Läinud aastal (1922) ilmus ka Rootsi uurija Joh. Ax. Almquist'i „Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630 med särskild hänsyn till den kamerala ondelningen“ (Kohaline tsiviil-valitsus Rootsis a. 1523—1630, silmas pidades iseäranis kameraal-organisatsiooni) teise osa 3. vihk, mis lehekülgedel 546—656 ka Eesti- ja Liivimaad puudutab; on eriti kodumaa ajaloo uurimisel arvesse võetav. Peale ajaloolise ülevaate asub autor üksikute maakondade tsiviil-valitsemisviisi, piirkondade ja nende eesotsas olevate isikute vaatlemisele. Iseäranis huvitavad on teated sellest, kuidas

1) Vaata Samuel E. Bring. Drabanten och kaptenen vid lifgardet Olof Stiernhööks journal 1700—1703. Karolinska förbundets årsbok, 1912. Lund 1913.

2) Narva operatsiooni kirjeldus on ilmunud selle teose teises andes lhk. 298—356.

kroonu enese käes olevad mõisad ühel või teisel viisil kord-korralt erakätesse laseb minna. Tähelepanu-äratavad on teated ka üksikute kroonumõisate adramaa arvust ja neis elavatest talupoja-liikidest. Käesolev teos annab võimaluse mõnevõrra sügavamalt, kui see seni on sündinud, tutvuda talupoegade mõnede eriliikidega, nagu näiteks ainasjalgadega (Einfüsslinge). On mõnesuguseid teateid ka talupoegade maksudest ja koormustest. Iseäranis huvitavad on märkused üksikute Haapsalu lääni mõisate ehitustest, mis suuremalt osalt orduajal näivad kiviehitused olnud olevat, mis jällegi heaks tunnistuseks sellest jõukusest, mis orduajal valitsevate ja eesõigustatud kihtide juures harilikuks nähtuseks oli.

Igatahes on käesoleval teosel maa valitsemise olukordadega ja maa seisukorraga tutvumisel üldse suur tähendus.

Mainitud aastatel on mõnevõrra lisa saanud ka linnade ajalugu. Ja see on eeskätt just Tartu ajalugu, mis uute väiksemate uurimistega on kasvanud. Nagu tuttav, on meie linnadest just Tartu see, mille ajaloo uurimise alal varem al ajal võrdlemisi vähe on ära tehtud ja mille uurimine on täienenud peaaesjalikult viimastel aastakümnetel Tartu linna arhivaaride Arnold Feuereisen'i, Tiitus Christiani ja siis ka veel Dr. Richard Otto uurimuste läbi. 1919. a. ilmunud T. Christiani raamatukeses „Die Neubildung des Dorpater Rates zu Beginn der Polenzeit“ kujutatakse Tartu linna nõukogu uuesti ellukutsumist peale laastavat ja iseäranis Tartu linnale rasket Vene sõda ja Vene võimu aega, mil Tartu linn venelaste poolt toimepandud veresaunade ja kodanikkude äraviimise tõttu kannatada sai. Uurimist on suure hoole ja armastusega tehtud; kuid lugemisel tundub ta kuivana, liiga üksikasjusse eksivana ja sünteesivaesena.

Tartu linna ja Toomemäe ordu- ja rootsi-aegset kohakirjeldust, samuti ka mõnevõrra uut konstitutsiooni ja privileegiumide üle sisaldab raamatukene Tartu minevikust „Aus Dorpats Vergangenheit“ Dr. Richard Otto artikliga: „Zur Ortsbeschreibung und Entstehungsgeschichte von Burg und Stadt Dorpat“ ja Tiitus Christiani „Einiges über die Verfassung und Privilegien der Stadt Dorpat“. Muidugi puudutavad kõik need uurimused Tartu ajaloo üksikasju ja ei ole neil suuremat ulatust.

Et Tallinnal 1919. a. 700-aastane juubel oli, siis oleks oodanud sel puhul mõnesuguseid uusi uurimusi, kuid

tõepoolest ei ilmunud midagi vähegi silmapaistvamat, ja kõik, mis ilmus, põhjenes varematel uurimustel, ilma et silmapaistvamat uudist lisaks oleks tulnud. H. Prants'u „Tuhande-aastane Tallinn“ (Tallinnas, 1919, 92 lhk.) on iseloomult sellekohaste, peajasjalikult saksa uurimuste kokkuvõte. Kõige enam ruumi oma alla võtab linna poliitilise ajaloo-käigu ülevaade, kuna konstitutsiooniline ja majandusline õige peajoonetes on antud, mis muidugi peajasjalikult sellega seletatav, et sellekohane kirjandus õieti napp on. Siiski oleks soovitav olnud, et linna sise-olukorra kujunemist enam silmas oleks peetud. Autoril ei puudu ka mitte püüe linna ajalugu eestlaste seisukohast silmas pidada. Tundub aine käsitlemisel meetodlikkuse puudus, — poliitilistele sündmustele, mis Tallinna ajalooa kuidagi ühenduses, on vahel liiga palju ruumi antud. Ka ei ole autori oletused mitte iga kord küllalt põhjendatud, ajalooline terminoloogia ei ole küllalt täppis. Siiski on raamat, iseäranis siis, kui puudub võimalus põhjalikumaks literatuuriga tutvumiseks, lugemiseks soovitav.

Meie kodumaa agraar-, sotsiaal- ja pärisorjuse-ajalugu ei ole mainitud aastatel uute uurimustega rikastunud. Kõik, mis neil aladel kirjutatud, on peajasjalikult kantud olnud päevahuvidest või poliitilistest tendentsidest. Ja järjekult ei ole nad kodumaa ajaloo uurimise arenemisel mitte arvesse võetavad.

Kiriku-, kooli- ja hariduse-ajalugu on täienenud peajasjalikult võõraste uurijate teenete läbi, ja kõige pealt on siin nimetamisväärt kahe Rootsi uurija: Ernst Hjalmar J. Lundström'i ja Fr. Westling'i teosed. Esimene neist meestest on meile varemalt tundmata, kuna teine neist, Westling, arvarikaste uurimuste seeriaga Eesti- ja Liivimaa kirikuoludest, kirikuolu korraldusest, hariduse-ajaloost Rootsi ajal ja uurimusega Uue Testamendi eesti keelde tõlkimisest on esinenud. Balti saksa uurijatega võrreldes iseloomustab mõlemaid uurijaid võrdlemisi vabam ilmavaade ja erapooletu asjaolude ning seisukordade hindamine.

Lundström'i töö on ilmunud juba 1914. a.; et aga sõjaolude tõttu see töö meile kaua tundmatuks jäi, seepärast nimetan teda siin. Lundströmi uurimus „Bidrag till Livlands kyrkohistoria under den svenska tidens första skede“ (Lisa Liivimaa kiriku-ajaloole Rootsi aja esimesel poolel) käsitab Liivimaa, sellega siis ka Lõuna-Eesti kiriku-ajalugu a. 1621—1666. (Raamat on

ilmunud Stokholmis, sisaldab XX + 301 lhk., millest umbes 100 lhk. dokumenta.) Raamatu sissejuhatavas osas puutuvad siin-seal üksikud vead silma; kuid töö pea-osa on väärtuslik ja käsitatava aja kohta esimene ulatusrikas uurimus. Töö väärtust tõstavad iseäranis raamatu lõpposas äratrükitud Rootsi riigiarhiivis leiduvad dokumendid.

Eestimaa, s. o. Põhja-Eesti kiriku-ajaloole lisa on antud Fr. Westling'i uue teosega „Estlands kyrka 1571—1644“ (Eestimaa kirik a. 1571—1644; ilmunud Rootsis Kyrkohistorisk Tidskrift'is XXI).

Tartu ülikooli ajaloo uurimust on edasi arendanud Tartu ülikooli prof. A. R. Cederberg huvitava ja hoolika artikliga Soome teaduslikus väljaandes Historiallinen Arkisto XXIX (Helsinki 1921) „Suomalaiset ja inkeriläiset ylioppilaat Tarton-Pärnün yliopistossa vv. 1690—1710“ (Soome ja Ingeri üliõpilased Tartu-Pärnu ülikoolis a. 1690—1710). Autor leiab, et n. n. Academia Carolinas lääne-soomemaalastest suuremal arvul ida-soomemaalasi on õppinud; võrdlemisi enam kui Turus on ingerlasi ka Tartus õppinud. Suurem osa üliõpilastest olid õpetajate pojad. Autor on ka iga üksiku üliõpilase kohta andmeid kogunud, nii eluloo kui ka ülikooli-töö kohta.

Sama autori poolt on meie kultuuri kohta käiv kirjutus „Die Erstlinge der estländischen Zeitungslitteratur (Esimesed Eestimaa ajalehed)¹⁾. Seni oli teadmata, et meie maal juba 18. aastasaja algusel ajalehti välja on antud. Nüüd on prof. Cederberg Stokholmi kuninglikus, Upsala ülikooli, Eestimaa Kirjanduse-seltsi (Estländische Litterärische Gesellschaft) raamatukogudes ja veel mõne eraisiku kogus leiduva numbri järele kindlaks teinud, et Tallinnas esimene ajaleht juba a. 1701 ja Narvas 1702. a. käima pandud. Tallinnas ilmus „Revalische Post-Zeitung“ ja Narvas — „Narvische Post-Zeitung“.

Väikesi lisasid on rahvakooli ajaloo uurimine saanud prof. J. Kõpp'u artiklitega „Eesti Kirjanduses“ 1920 (nr. 1 ja 2, lhk. 31—45 ja nr. 4, lhk. 97—113) „Rahvakooli oludest Lõuna-Eestis teisel vabaduse-aastakümnel“ ja samas aastakäigus „Rahvakooli oludest Tartu ja Võru maakonnas 1839“ (lhk 267—272).

Avar ei ole ka see kirjandus, mis tähtsate ja silmapaistvate ajalooliste isikute eluloo ja tegevusega seotud. Meil on Balti ajalooos sääraseid isikuid ka vähe olemas.

1) Ilmunud Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis B III.

Täie õigusega on tsentraalsema tähtsuse omandanud Johann Reinhold Patkul, — tal on Põhja sõja põlemasüütamisel erilised teened rootsivastase liidu loomises ja pärastpoole rootsivastase liidu alalhoidmisel. Niidid Patkuli tegevusest ulatusid kaugele ja kõiki neid niitisid ei ole arhiivide salapärasest vaikusest veel mitte päevavalgele toodud. Seepärast ei ole siis ka veel praegu võimalik Patkuli poliitilist ja diplomaatilist tegevust täies ulatuses hinnata. Tema tegevuse niitide leidmine annab võimaluse ka Patkuli kõlblise isiku hindamiseks. Kindel on see, et see uus materjal ei saa Patkuli kasuks olema.

Patkuli üle on ilmunud 1920. a. Helmi Neggo sulest „Johann Reinhold Patkul“ (58 lhk.). See teos põhjeneb seni tuntud allikmaterjali ja kirjanduse peal. Kahtlemata oleks seisukohtade hindamisel autor pidanud arvesse võtma ka kroonik Christian Kelchi kroonikat (Continuation) ja tähtsa Rootsi ajaloolase Fredrik Ferdinand Carlsoni „Sveriges historia under Cari den elftes regering“ (Rootsi ajalugu Kaarel XI valitsuse ajal). Võrreldes endiste uurimustega, iseäranis Anton Buchholtzi „Beiträge zur Lebensgeschichte Johann Reinhold Patkuls“ (Leipzig 1893), kelle võrdlemisi erapooletut seisukohta Patkuli elulooliste andmete hindamisel autor on jälginud, siis ka veel teiste uurimustega, mis autoril käepärast on olnud, et too autor oma teoses uut. Neggo raamatukeses tuleb seda hinnata, et autoril võrdlemisi on õnnestunud senise literatuuri najal lühikest kokkuvõtlikku ülevaadet Patkulist anda. Ja raamatut võib soovitada lugemiseks neile, kel on tarvis mõnesugust ülevaadet Patkuli tegevusest.

Eesti rahva hariduse ja pärisorjusest vabastamise eelviitluse ajaloos on 18. aastasajast nii mitmed nimed tuntud, nagu Laiuse õpetaja Jannau, Torma-Lohusoo õpetaja Johann Georg Eisen von Schwartzenberg. Eestlaste vabastamise eelajaloos ei pääse meie neist meestest ja nende ideaalsetest püüetest mööda. Lühikese ja üsna õnnestunud lisa Eiseni elutegevusest, vaadetest ja püüetest annab A. Jürgenstein raamatukeses „Huvitav peatükk Eesti minevikust“ (ilmunud „Postimehe“ kirjastusel Tartus 1921, 32 lhk.).

Ka viimastel aastakümnetel ei ole huvi „Liber Census Daniae“ vastu kustunud. Huvi selle tähtsa allika vastu on hinnatav peasjaliselt selles ettetulevate kohanimedega seisukohast. Tähelepanu väärt on see, et „Liber Census Daniae's“ ettetulevate nimede seletamisega

tegemist on teinud ka soome uurijad, nagu Dr. A. H. Snellmann (Virkkunen) artiklis „Virolaisia paikanimiä 1200 luvulla“ (ilmunud Suomi III, 7) ja Tekla Teivaala seletab „Liber Censur Danicae“ ettetulevaid nimesid keeleliselt kirjutuses „Virolaisista paikanimistä 1200 luvulla“ (Suomi IV, 5, 1907). Nüüd on „Liber Censur Danicae“ nimede seletamisega tegemist teinud ka M. J. Eisen oma „Daani hindamisraamatus“ (ilmunud „Varraku“ kirjastusel 1919. a. Tallinnas, 96+7 lhk.). Autor on püüdnud „Liber Censur Danicae“ ettetulevate nimede selgitamisel arvesse võtta praegusi kohanimi, järele pärides ja kogudes nende üle teateid koha peal elavatelt isikutelt. Sedaviisi on autoril korda läinud nii mõnegi „Liber Censur Danicae“ ettetuleva nime seletusele lähemale pääseda. Selles ongi töö peaväärtus. Sagedasti tunduvad nimede keelelisel arutamisel võhiku ümberkõnalamisena. Üsna tunduval puuduste all kannatab aga raamatu esimene, see on, sissejuhatav osa. Autor ei ole „Liber Censur Danicae“ kohta ilmunud teaduslikku kirjandust küllalt põhjalikult ega asjalikult arvesse võtnud, mil põhjusel töösse silmapaistvaid vigu on sattunud. Jääb mulje, et see osa tööst kiiresti ja ilma põhjalikuma järelekaalumiseta on sündinud. Ebamugav on ka see, et autor allikate äratähendamisel liiga tagasihoidlik on olnud, või kui allikas nimetatud ongi, siis puudub kas artikli nimi või jälle ei ole lehekülge ära tähendatud. See aga raskendab lugemisel kontrollimist. Iseäranis ebamugav on keel: see ei ole täppis ja ka mitte ühtlane. Siiski on teosel, iseäranis nimede seletamisel, oma tähtsus.

Meie eesajade ajaloolist kombeõigust on uurinud A. Kruusberg. Tema tööväljana on ilmunud esialgu „Eesti Kirjanduse“ (1920) artiklina ja pärast eriraamatuna „Eesajade enneaegajalooline õigus“ (Tartus 1920, 95 lhk.). Tööst on ilmunud esimene osa, sisaldav perekonnaõigust; see käsitleb mehe ja naise, vanemate ja laste vahetõrka. Kõneldes mehest ja naisest otsib autor hetärismi jälgi ja riisimeid Eestis, puudutab sugulaste abielu, ema-, isaõigust, naise tõmbamist ja ostmist, polügaamiat ja monogaamiat; kõneldes vanematest ja lastest puudutab autor vanemate ja laste vahetõrka, laste hukkamist kui ka äraheitmist ja raukade surmamist.

Nähtavasti on autor käesoleva töö kallal pikema aja jooksul vaeva näinud. Ka teaduslik literatuur on talle kaunis tuttav. See literatuuri tundmine on talle ka need

hüpoteesid annud, millede abil ta eestigi elu püüab mõista. Materjal, mis autoril eesti elust pärit, on osalt kaugemalt, osalt võrdlemisi lähemast minevikust. Ära kasutatud on: kroonikad, ajalood, traditsioon, isiklik mälestus jne. Minu arvates — olen käesoleval alal võhik — on autori poolt antud hüpoteesidel sagedasti juba seepärast küsitav väärtus, et autor esiisade enneajaloolise õiguse äramääramisel ainet hilisematelt aegadelt tarvitab. On ju võimalik, et ühe või teise suhte või välise eeskuju mõjul rahva sellekohastes kommetes ja õigusemõistetes muutusi on sündinud. Kui nii, siis ei või iga kord hilisemaid kombeid ja õigusepruukisid vanema aja kohta käivateks pidada. Ka arvan, et siin on tarvis vahet teha looduserahvaste, vähekultuuriliste ja n. n. kultuurirahvaste vahel; kuna esimesed oma kombeid võrdlemisi puhtalt pikkade aegade jooksul alal hoiavad, ei ole see kultuurirahvaste juures mitte nii. Et meie esivanemate enneajaloolist õigust kindlaks määrata, on tarvis arvesse võtta, kui palju meie õigus hiljemini iseseisvalt püsida, kujuneda on võinud ja kui palju selles võõrast mõju tunda on, olgu see võõras mõju kas vägivaldselt peale surutud valitsevate elementide läbi või jälle, et see tasahilju, peaaegu alateadlikult vastu on võetud. Igatahes on tarvis kindlaks teha, kas võõraid mõjusid ühel või teisel viisil olemas on olnud. Vist oleks parem, kui autor esialgu oma ülesannet selles mõttes oleks piiranud, et ta oleks peaaesjaliselt leppinud materjali süstemaatilise kogumisega ja korraldamisega, millel suur tähtsus edaspidise uurimise jaoks oleks olnud.

Soovitav oleks olnud ka, et autor oleks püüdnud tsiteerida allikate paremaid ja teaduslikult kindlamaid väljaandeid. Vaevalt võib leppida sellega, et Läti Hendrikut on tsiteeritud Jaan Jung'i ümberpaneku järele; parem oleks olnud käia Monumenta Germaniae historica's (XXIII) ilmunud Arndt'i ladinakeelse väljaande järele. Tsiteerimisel ja hüpoteesidele jne. toetuse otsimisel on tarvis silmas pidada sedagi, et üks allikas sagedasti teate teisest laenab, nii siis mitte iseseisev ei ole, ja järjekult ei ole meil säärasel juhtumisel tegu kahe iseseisva teatega, vaid ainult ühe teatega, ja siis muidugi, kui hilisem allikas ühest või teisest kombest jne. kõneleb, ei ole see iga kord veel mingisugune kinnitus, et sel ajal, kui see allikas tekkinud, samuti on olnud. Nii on mitmed 16. ja 17. aastasaja kroonikud tarvitanud varemaid allikaid, ja konstateerida tuleb ka, kas ei ole varemaid teateid üle viidud hilisema

aja peale. Kahtlemata on siiski nii Thomas Hjärne' l kui ka Kelch' il otsekohest materjali rahva eluviisidest, kommetest jne. Sagedasti on ülestähendusi rahva kommetest tehtud isikute poolt, kes võõrsilt siia on tulnud ja ainult mõned aastad siin viibinud. Küsitav on siis, kas tähelepanekud on küllalt ka õigesti tehtud ja kas nad on saadud otsekohestest muljetest või kaudselt. Teeksin veel, kui ütelda tohiksin, ühe vormilise märkuse ja nimelt: soovitav oleks, et tsiteeritud tööde väljaanne ja ilmumisaasta täpisealt oleks ära tähendatud, sest ainult see võimaldaks kontrollimist.

Meil on loomulikult olemas tarvidus ka korralikkude ülevaadete järele soome sugu rahvastest, mida võiks käsiraamatuna koolis tarvitada. Neid ülesandeid täidab üsna hästi soomlase T. I. Itkose „Suomensukuiset kansat“ (Soome sugu rahvad). See raamat on ilmunud Helsingis 1921. a. (sisaldab 288 lhk. ja ülevaatliku kaardi soome sugu rahvaste asukohtadest). Raamat on üsna iseloomustavalt pildistatud. Selle teose allikateks on tarvitatud kõige enam tuntud, peasjalikult soome ja balti uurijate sellekohaseid uurimusi soome sugu rahvastest; puudub aga ungari kirjandus. Nähtavasti on autor iseäranis hoolega silmas pidanud Tieto-sanakirjas ilmunud artikleid soome sugu rahvastest. Võib ka olla, et need osad, mis käsivad soome sugu kultuurirahvaid, oleksid võinud mõnevõrra täielikumad olla. Nagu kuulda, olla see raamat eesti keelde tõlgitud, mis muidugi väga soovitav oleks, sest M. J. Eiseni Eestlaste sugu, ilmunud E. K. S. Rahvakirjandusetoimkonna väljaande, Rahvakirjanduse 3/5. numbrina (Tallinna Eesti Kirjastuse-ühisuse kirjastusel 1922. a.) teises täiendatud trükis, ei täida kõiki neid nõudeid, mida oodatakse ühelt ülevaatelt või käsiraamatult. Selle plaanis puudub selgus: on sagedasti segi ajalooline ja etnograafiline aine. Ühest või teisest ajaloolisest sündmusest, nagu soome tõugu rahvaste Lääne mere randa asumisest, on toodud mitu hüpoteesi, mis on selgusetuse põhjuseks; kõik need hüpoteesid on üksteise selga laotud, ilma et autor nende kohta kindlat ja täiesti põhjendatud seisukohta võtaks ja meile selgitada püüaks, missugune neist hüpoteesidest teaduslikult maksvam on. Ka ei ole autor, kõneldes vanematest soome sugu rahvaid puudutavatest allikatest, küllalt täpisealt; näiteks (lhk. 51) teab ta, et Tacitus „kõneles teisel aastasajal, et aegid Suevia mere ääres elada ja merevaiguga kaubelda“. Nagu teada, on Tacituse töö „De origine, situ, moribus ac populis Germanorum“ kirjutatud 98. aastal peale Kr. ja järjekult ei või

selles leiduvad teated käia teise aastasaja kohta. Ja Jordanes (gooti keeli Jornandes) on sündinud umbes 500. aasta ümber ja teose „De origine actibusque Getarum“ kirjutas ta 551. a. See töö on allikana tarvitanud mälestuse järele Cassiodorust,¹⁾ Marcellinus Comes't ja varu traditsioone. Seda arvesse võttes ei või Eiseni teoses lauset „Ravenna piiskopp Jordanes teab umbes 500. aasta ümber, et Veikseli suus vidivarlaste naabruses eestlased elada“ täpiseks pidada; sest Jordanes kirjutas 6. aastasaja keskel, kuna tema poolt antud teated muidugi mõnevõrra varemaja kohta võisid käia, kuid a. 500 mainida on liiga julge. Ka muidu on raamatus veel õige silmapaistvaid vigu, mis kuidagi ühes käsiraamatus ette tulla ei võiks. Ka keelega ei saa kuidagi leppida.

Meie teadmised Eesti rannarootslastest on võrdlemisi väikesed. Carl Russwurmi oma aja kohta suurejooneline uurimus „Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehstlands und auf Runö“ (ilmunud 1855. a.) on vähenenud, iseäranis rannarootslaste kohta käivates arvudes, pealegi on see raamat viimasel ajal õieti raskesti kättesaadav. Arusaadav siis ka, et uuemad uurimused tarvilised on. Ülevaate Eesti ranna- ja saarterootslastest ja sellest, mis senine uurimus rannarootslaste murrakutest, folkloorist jne. on annud, on lühidalt teinud rootsi uurija Gideon Danell oma kirjutuses „Svenskarna i Estland“ (Rootslased Eestis). Käesolev kirjutus puudutab õige üldjoontes Eesti randadel ja saartel asuvate rootslaste minevikku, mõõda minnes riivates Eesti rootslaste kultuurilist iseolu, tulevase arenemisvõimalusi ja kohalisi keelelisi iseärasusi, mille näidetena on esitatud keeleproovidki Vormsi, Ruhnu, Väikese Pakri saare ja Noarootsi keelemurretest.

(Järgneb.)

H. Sepp.

Dr. Fr. R. Kreutzwaldi religioosne ilmavaade.

2

III.

Missugused on siis inimese kohused ja ülesanded Jumala, maailma looja, valitseja ja juhataja vastu? Need

1) Cassiodorus. Senator; suur riigiametnik gootide valitsuse ajal Itaalias. C. on palju kirjutanud. Sündinud on C. 480. a. ümber, surnud 580. a. ümber. Tema teos „Variarum (epistolarum) libri XII“, mis tähtis selle aja ajaloo kohta, ilmus 511.—537. a.

langevad Kreutzwaldil kahte ossa. Ühelt poolt otsekohene usk Jumalasse, tema austamine ning teenimine ja teiselt poolt inimese kohustused oma ligemise vastu. Inimene,

„Kel kindel usk, et vägev Jumal taevas,
Sel väsimust ei tule elu vaevas,“

usub Kreutzwald, nagu ta seda „Lembitus“ väljendab. „Kes Jumalat armastab, see on ta meele pärast“, kinnitab ta „Sipelga“ teises osas. See armastus peab avalduma elavas usus Jumalasse, keda

„Süda palves kutsub Jumalaks,
Keda sügav tarkus ei või mõista,
Inimesel usk teind tuttavaks:
Kuule mind Su austuse päeval,
Kus mul rahu ümberringi käes,
Kuule minu palvet koidu piirel,
Lahkelik, Su härranduse väes,
Issand Jumal, las' mind armu leida,
Kui mul süda vagas armus keeb,
Armum, kui ma inimlikult räägin,
Sa, kes igavest' kõik tead ja näed.“

Ja siis mõned read allpool:

„Templites ja südames õitsku
Armastus, usk, lootus, kannatus!
Hingamine, püha rahu lehvib,
Sinu kiitust loomus pühitseb.
Kellad hüüdvad. Millionid rändvad
Pühakotta, kus kõik palvet teeb.
Õnnista! Sa südameid meil tunnend;
Talluta neid tõsiduse teel!
Nende laulud olgu hinge ohvrid,
Nende töötus olgu puhas meel!
Vii kõik rahvad, kes veel õues seisvad,
Tõsiduse pühadusesse.
Ja kui viimne tunnike meid kutsub,
Isa, siis meid kõiki õndsaks tee!¹⁾“

See on sügavahingelise uskliku pühapäeva-palve oma taevase Isa, elava Jumala poole, keda ta tunneb kogu aeg eneses ja enese läheduses ja kes teda kaitseb õnnistava isaliku käega. Ta ei igatse muud kui:

„Kannatuses, lootuses, armus, usus
Annan Sulle, Jumal, tänu veel!“

Kreutzwaldile näib aga „müüridest ümberpiiratud ruum liiga väike olevat, et seal Jumalat, maailmade loojat, kummardada“, nagu ta Koidulale ühes oma kirjas kirjutab. „Tema (Jumala) templil on palju suuremad mõõdud ja

1) J. Kunder, „Eesti vanemad laulikud“ 1918: „Dr. Fr. R. Kreutzwald“ — „Pühapäeval“, lhk. 35—36.

seal on ruumisid ja asemeid küll, et mitte ainult kõik ristiusu tunnistused, vaid isegi juudid ja paganad seal ruumi leiavad kõik üheskoos ja igaüks oma viisi järele paluda ja tänada.“ Talle ei ole tähtis mitte niipalju ristiusu kirik, kui elav usk, mis hoovab usklikust puhtast südamest Jumala poole lapse tänutundes oma isa vastu, kes õpetab ja juhatab, karistab ning armastab, nagu seda laps on ära teeninud. See ükskõiksus ja teataval määral isegi vaenlikkus kiriku vastu Kreutzwaldi juures on küll seletatav selle vastolu ja vaenlikkusega, mida ta oma hinges kandis enda-aegsete „mustakuue-meeste“ vastu ja mis „Lembitus“ ja iseäranis tema kirjades L. Koidulale ja C. R. Jakobsonile, nagu allpool näeme, otse revolutsionääri hüüdsõnadena väljendub.

Aga mitte ainult otsekohesest usust, armastusest, palvest ja tänumeeles Jumala teenimisest ei ole küllalt, vaid iga inimene peab ka oma ligemist armastama, austama ja temas oma venda ning kaasinimest nägema. „Usku elutsev armastus peab südant täitma ja tundmist äratama,“ kirjutab Kreutzwald „Rahunurme lillede“ eessõnas, „et meil kõigil üks Isa taevas on, kes lapse-õigust meile kinkinud ja vendlikus sidemes teised inimesed meiega ühendanud, olgu nende nahavärv kollane, must, tõmmu, valge ehk vasekarva — nemad on siiski meie vennad, ühe ja selle sama Isa lapsed, kes meie ja nende ohkamist kuuleb.“ Kas ei räägi siin tõeline Jeesuse Kristuse jänger! Nagu ligemisearmastus Jeesusel Kristusel mitte ainult kuiva desse sõnadesse ei jäänud, vaid tõsisel teos avaldus igal pool, kus ligemine hädas, nii sünnib see ka „Lembitu“ ja „Kalevipoja“ autoriga. Ta kannatab ennem ise puudust, kui sellega ainult oma kaasinimest saab aidata. Ta ei hooli enesest, kui ligemise häda teda kutsub. „Lembitu“ kangelane Lembitu, kes tabab olla „Viru lauliku“ künse ilmavaate kehastus, nõuab oma ligemise vastu „elavat tegu“ ja armastust. Armastusest inimese vastu heidab ta enesest kuningakrooni ja hüüab:

„Mind aeti inimese vastu sõtta!“

Ta läheb küladesse, õpetab ja annab inimestele nõu, selle asemel, et valitseda ja mõõka täristada. „Viru laulik“ laulab temast:

„Ei kuulnud kõrv tal õnneliste lugu,
Mis õhtu vaikusesse tõsteti;
Tal tulnud meelde vaeste laste pugu,
Kel täna ehk ei leiva einetki.“

Mis õnnetu on iga rahva sugu,
Kus tema higi teistest prassiti,
Ja vaestel' rasket tööd ja kantud vaeva
Kõik ükskord tasuma peab — lootus taeva.“

Eks räägi siin Kreutzwald ise Lembitu suu läbi!
Kas ei kannu tema elutöö ja vaev oma armastatud vaevas
rahva keskel sama pitsarit?

Laste vanematel on Jumala ja kaasinimeste ees oma
laste vastu suured ja vastutusrikkad kasvatuslised üles-
anded täita; nad peavad oma lastele kristliku kasvatus-
andma. Nii manitseb Kreutzwald laste vanemaid: „Seda
tundes peavad vanemad ühtepuhku meelde tuletama, et
Jumalt neilt ükskord saab tagasi nõudma, mil kombel
nemad oma lapsi on kasvatanud.“ Kui lapsed halvasti
kasvatatud, siis on see vanemate süü. „Õpetage oma
lapsed maast madalast Jumalat tundma, kasvatage neid
kristlikul kombel ja olge neile vaga eluviisiga igas kohas
õpetuse märgiks... Kui Jumala sõna valgus üht maja ei
ole täitnud, siis elab seal üsna patu pimedus ja lapsed
jäävad kõige kristliku kombega võõraks... Laske oma
lapsed kõige jõu ja hoolega noorel põlvel õppida, näidake
neile alati Jumala sõna manitsusega, siis saavad nemad
täielikuks ristiinimeseks, kes juba siin ajalikus ja ükskord
seal tulevas ilmas rohkem õnne leiavad¹⁾“, õpetab „Viru
laulik“ laste vanemaid.

Need read räägivad ilma pikema seletusetagi selgel
keelel sellest kristlikust vaimust, milles Kreutzwald noor-
sugu soovib kasvatada. Armastus ja lapselik meel taevase
Isa vastu, armastus, austus ja lugupidamine oma vanemate
ning ligemiste vastu nii teos kui sõnas — seda nõuab ta
noorsoolt.

IV.

Ülal oleme tundma õppinud Kreutzwaldi kui ristiusu
kultuuri edustajat, kui sügav-usklikku iseloomu, kes lapse-
meeles ja armastuses Jumala poole palvetab ja Jumala
kummardamist ligemisearmastusega sõnas ja teos üles
näitab. Kreutzwaldi kõige hilisema, kunstiväärtuslisema
ja küpsema teose „Lembitu“ kohta ollakse aga mitmel
pool arvamisel, nagu oleks siin „Viru laulik“ oma usulisi
arusaamisi ning vaateid muutnud ja mõnes tükis otse
vastupidises mõttes juba esitatuile. Iseäranis püüavad
seda ristiusu vastased tõendada. Millest see näilik vastolu?

1) „Sipelgas“. Esimene jagu — 1843: „Laste õnn ja laste
kasvatamine“, lhk. 43—45.

Et seda küsimust lahendada, on tarvilik valgustada „Lembitu“ sündimise lugu. Nagu „Viru lauliku“ kogu ilukirjandusline toodang ilma põhjalikuma läbiuurimiseta seisab, on lugu ka „Lembituga“. Viimase kohta tuleb seda veel iseäranis alla kriipsutada, seda rohkem, et „Lembitu“ sündimist õieti suur saladuseloor ümbritseb. Autor ei anna selle kohta ise peaaegu mingisuguseid kindlamaid andmeid uurijale.

„Lembitu“ sündimise kohta on mitu hüpoteesi. J. Kurrik otsib „Lembitus“ ajaloolist tagaseina. Tema kirjutab, et Lembitu ja teiste tegelaste all mitte üksikuid inimesi ei tule mõista, vaid luuletaja olevat nende all kogu Eesti rahva omadusi, sisemisi tundmusi tema orjapõlve-ajal kujutanud. Lembitu tähendavat tolleaegset Eesti rahvast, tema armuke Lillik vabadust, laanerauk vagusa elu esindajat jne. Ta kirjutab: „Võimetult ja meeleheites langes Lembitu maha — langes Eesti rahvas. Endine aeg on möödas: vanarauk oma karuga on lõppenud. Eestlased on metsi mööda asumas, kust nad lagedale ja põllule orjust käivad orjama. Neid tutvustatakse ristiusuga. Endised jumalad ei ole oma rahvast aidata suutnud, usk nende sisse on kahtlaseks jäänud. Kuid uue usu õpetusest ei ole kerge aru saada. Lembitu kadus Riias — eestlased pöörasid oma vana usu juurde salaja tagasi; nõnda jäi endine usk ebausuks. Veel elas Vamba, veel oli Atsu alles: veel tahtis vana Eesti vaim ja julgus kord katsuda oma vabadust jälle kätte saada. See silmapilk, mil Lillik oma surmatunnil Lembitule viimast korda palava armastusega silma sisse vaatas, eks see olnud viimse üleüldise mässu aastal 1343? Seal mattis Lembitu oma Lilliku — mattis Eesti rahvas oma vabaduse, aga ei mitte igavesti, vaid „nii kauaks kui meil uuendakse mängi“. ¹⁾ Selle vaate pooldaja on ka Mihkel Kampmann oma raamatus „Eesti kirjanduselo peajooned“ II ja R. Lesta tema sulest „Lindas“ 1903. a. „Lembitu“ üle ilmunud artiklis. V. Ridala väidab, et „Lembitu isik ei ole muud kui kehastus, mille kaudu Kreutzwald püüab luua mingi ideaalse inimese tüüpuse, nagu ta omade valgustuseaja vaadetega ja ajale omaste ülevate ideaalsete püüetega seda kujutles“. Ja mõned read allpool: „Lembitusse on Kreutzwald tallele pannud suurema osa eluküpsust, inimlikku tõsist tarkust ja ideaalse inimese suurust, mis tema alati muist üle tõstis ja ta mälestuse

1) J. Kurrik, „Kolm suurt lugu“ 1886, lhk. 113—115.

on piiranud austuse salapärase oreooliga.¹⁾ A. Alver näeb Lembitus „kõigiti meie aja last — kahtlemise poolest“.

M. Linnasaar püüab tõendada, et Kreutzwaldi „Lembitu“ kirjutamisele Saksa-Prantsuse sõda 1870. a. on virgutanud ja et Lembitu mitte tüüp ei ole, vaid „persoon“, „Kreutzwaldi enese persoon“. „Ja meie võime veel rohkemgi öelda,“ jätkab ta, „meie ei näe Lembitu isikus mitte ühte Kreutzwaldi, vaid näeme neid koguni kaks. Üks on ratsionalist, kes kiriku dogmasid ja taevast eitab, kes jumalat looduses otsib ja ütleb inimeste abimehed „peas ja põues“ olevat; teine sügavatundeline luuletaja, kelle süda alatasa Suure Jumalaga ühendust ihkab, elutsegu ta taevas, maa peal või kus tahes, kes laulab hingest, kes elukoorma all väsinud, ja silmad taeva poole tõstab, kus „arm ega abi pole otsa saanud“. „Kreutzwald käsib meid uskuda, et meie ees noor pagana-aja eestlane seisab, aga tõepoolest näitab ta meile oma enese kuju ja pealegi oma mõlemas olemises.“

Fr. Tuglas eitab M. Linnasaare väidet, nagu oleks Saksa-Prantsuse sõda „Lembitu“ kirjutamise põhjustanud. Ta rõhutab, et see on ainult tühipaljas M. Linnasaare oletus. Küll arvab ta, et „Lembitu“ „on sündinud salapärases varjus ja jätab meile vist igavesti palju salapäraseid varje mõistatamiseks“. ²⁾ Fr. Tuglas küsib oma kirjutuses „Lembitu“: „Kuid — kas ei tundu „Lembitut“ lugedes tihtipeale, et Kreutzwald oma teosele muistset raami valides meelega sellesse ometi aktuaalse sisu on valinud? Kas pole see ainult katse peidetud kujul kirjaniku-aegse maailma ühiskondlikke ja usulikke ebakohti paljastada, kuna seda muul viisil täiesti võimatu oleks teha olnud ja „Lembitu“ vahest nüüdki ainult surnud luuletaja teosena, *oeuvre posthume*’ina läbi tsensuuritõkete on pääsnud?“ ³⁾ Ta jõuab oma artiklis otsusele, et Kreutzwald „Lembitus“ ristiisku eitab.

Võrreldes ülal-esitatud arvamisi „Lembitu“ sündimise kohta näeme, et ajaloolist ainekäsitust „Lembitus“ ainult J. Kurrik ja M. Kampmann leiavad; teised aga: A. Alver, V. Ridala, M. Linnasaar ja Fr. Tuglas väidavad, et „Lembitu“ on Kreutzwaldi eluküpse ilmavaate kehastus. Viimaste hulgas on küll Fr. Tuglasel kahtlemata kõige õigem vaade, et Kreutzwald ajaloolises raamis „Lembitu“ lugulaulus oma-aegseid sotsiaalseid kui ka usuelu pahesid paljastab, kuna

1) V. Ridala. „Eesti kirjanduse ajalugu koolidele“ 1922, lhk. 47—48.

2) Fr. Tuglas, „Kriitika“ IV, 1922: M. Linnasaar, „Lembitu“ sündimine.

3) Fr. Tuglas, „Kriitika“ I, 1919: „Lembitu“.

see teisel kujul tol ajal päevavalgust mitte ei oleks näinud. Iseäranis on Kreutzwald vihane kirikluse tõusu peale, seejuures jäädes ka Lembitus sügavalt usklikuks, nagu meie teda eespool „Lembitust“ toodud riidete varal tundma oleme õppinud. Ta vihkab kirikumeeste omakasu tagaajamist, nende rahvapõlgamist ning vana aja orjaviiside alalhoidmise katseid. Tema aegsed saksa soost õpetajad ei olnud mitte tõsised hingeekarjased, kes elavat usku südames kandsid, oma koguduse liikmete hädasid tundma püüdsid õppida ja neid aidata, vaid valitsejad ning käsikijad võõrad eesti rahvale, tema hingeelule, keelele ja kultuurile. Nende vastu leegitseb „Virus lauliku“ viha juba „Kalevipojas“, kui ta lausub:

„Kullid tulid kitkumaie,
Kaarnad sulgi katkumaie,
Kirikuhakid kiusamaie.“

Veel otsekohesemalt väljendub see suur vastolu „Lembitu“ järgmistes ridades:

„Sa viska maha preestriiided seljast,
Kui armastust sul pole südames!
Kõik tühi temp, kel hüilgus paistab väljast
Ja taeva taim ei kasva hinge sees!
Sa tröösti kurba, aita kehva näljast —
Ja ole kõigis kujuks teistel ees!
Mis Uku teeb — on varjul sinu silmal,
Seepärast: ära luiska sa maailmal!“

Seda aga ei sünni, vaid kiriklased teevad otse vastupidi:

„Ei kristlased kõik rändand ühel sihil,
Neil jooksis mõni rada kõveras;
Nad käisivad küll sagedasti pihil,
Ei nähtud siiski sõna ra'as,
Kus kastuv venna armastuse kihil
Põld ohakaid nii rohkest' kasvatas.
Jah, kaunim näitas põõsal väljast vari,
Kui suhu pistes maitses tema mari.“

Kreutzwald ei salli kiriklaste silmakirjalisust ja valelikkust, kes elava usu nimel variseri mängivad. Sellepärast laseb ta Lembitul Riiast põgeneda, et sellega silmakirjalisuse, valelikkuse ja surnud usu vastu avalikkuse ees protesteerida. Mitte aga selleks, et ta ristiusu, kui Jeesuse Kristuse puhta armastuseõpetuse vastu oleks olnud, nagu Fr. Tuglas arvab, kui ta lausub: „Ta ei võtnud ristimist vastu, vaid põgenes Riiast kodumaa metsadesse. Sinna tagasi jõudes jäi talle veel ainus armuõpetus ja usu-seadus: elav tegu.“ Lembitu ei ole mitte tüdinud ristiusust,

aga küll sellest solgitud usust, mida müüsid „Lembitu“ autori aegsed saksa soost õpetajad eesti rahvale verehinna eest, seejuures veel nõudes, et nad tema üle härralikult võiksid valitseda. Mitte ka sellepärast ei lase Kreutzwald Lembitul Riiast ära põgeneda, et ta ise kirikudogmade vastane oli, nagu seda M. Linnasaar arvab, vaid selles põgenemises peitub suur protest jõulise, inimese südamest välja hoovava elava usu kasuks, mis nõuab kustumata armastust Jumala kui ka oma ligemise vastu. See protest ühes protestiga sotsiaalsete pahede vastu käib kogu „Lembitust“ punase joonena läbi. Kõige selle juures jääb aga Kreutzwald ka „Lembituski“ janunejaks Jumala järele:

„Sind ennast otsin ma; ei armuandeid.
Sind ihkab süda; tule vistist' sa!

Kui janus lilled õhkvad kastest jootjat,
Nii tülpind hing mul sinust tuge ka.“

Veel teravam ja järsuma seisukoha enda-aegse n. n. ametliku kiriku ja selle esindajate kohta võtab Kreutzwald oma kirjavahetuses Koidula ja C. R. Jakobsoniga, kus ta ustavatele inimestele avalikult oma vaateid ja tundmusi võis avaldada, ilma tsensuuri või mõne muu hädaohu kartuseta. Siin otse nõretavad tema kirjade read sagedasti südame põhjast üleskerkinud vihast. Ta nagu hüüaks ühes Voltaire'iga: „écrasez l'infame!“ Ta nimetab saksa soost ja nii mõndagi eesti soost õpetajat oma kirjades „mustadeks kuubedeks“, „kirikukukkedeks“ jne. Revolutsionääri vihaga hüüab ta oma kirjas Koidulale 16. veebr. 1871. aastal:

„Ära kõik papid ja kõik tunkelmannid, siis alles võime vaimuvõitluses sõna kaasa rääkida. Niikaua kui need söödikud rahva elumahla imevad, ei saa ristiusk, kui ta ilma tegudeta on, tuleva 1000 aasta sees midagi rohkemat ära teha kui möödaläinud 2000 aasta jooksulgi tehtud on. Süüdlane ei olnud siin mitte usk. Ristiusu jumalik idu oli lihtne ja jõukas, et temast maailma usk oleks saama pidanud, aga kogudus ja preestrid summutasid kõik hakatuse ära ja istutasid oma umbrohu-põllu sinna asemele. Kui üks pappide käe all vaimust vigaseks saanud lätlane seal vanal ajal eestlaste pööramise eest Jumalat kiitis, siis ei peaks seda eestlane temale 19. aastasajal mitte nagu papagoi järele kordama, vaid peaks kõige vähemalt tähendusi tegema, mis kasu eestlastel ristiusu kuuest siis ja nüüd oli.“¹⁾ Ta näeb igaühes suurt rahva vaenlast, kes

1) „Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus“ II, 1911, lhk. 156—157.

rahvast tahab „vaimu poolest pappide ahelasse panna“. Need tahavad rahva haridust takistada, rahvast pimeduse kühüsis hoida. Nii kirjutab Kreutzwald niisuguste rahva vaenlaste kohta kirjas Koidulale 19. juulil 1870 kahekõne näol kirja autori enese ja kellegi õpetaja vahel, vastates viimasele, kes arvamisel, „et niipalju kui haridus eestlaste sekka ülepea tunginud on, see üksi ainult õpetajate läbi sündinud on“:

„Vabandage, õpetaja-härra, mina olen siin teises arvamises. Küsime ajalugu, kellel siin, nagu igal pool, tähtis sõna kaasa rääkida. Mis on teie ametivennad ristiusu toomisest peale seni kui praeguse aastasaja kahekümne-date aastateni rahva hariduse heaks teinud? Kui paar auväärt meest maha arvame, nii hästi kui mitte midagi.“ Veel piitsutab ta samas kirjas mõned read allpool, et kui õpetajatel endine võimused käes oleks, „siis nad laulaksid vana tuntud jesuiitide laulu ja elaksid selle järele: Las' sajab rumalust kui rahet, ja meie kätte, Issand, anna valgus!“¹⁾

Sama iseloomulikud on selle poolest Kreutzwaldi kirjad C. R. Jakobsonile. Neis paljastab ta iseäranis kirikhärrade omakasu-püüdmist ja variserlikkust. Toome siinkohal neist kirjadest karakterlikumad kohad. Kreutzwald kirjutab C. R. Jakobsonile 1878. aastal: „**Rahvaõpetajad** — pastorid on eneste vahel kokku leppinud, uue ajalehe peale mitte tellimisi vastu võtta ega seda mitte soovitada.“ Ehk siis jälle: „Eile ütles mulle üks meie eneste nõndanime-tatud vendadest, et mina Teile kirjutaksin ja Teid hoiataksin ometi ettevaatlikumalt tööd teha, sest sel viisil, kuidas alatud, ei võida Teile töö kauemini kui lähema Liivimaa õpetajate sinodini kesta. Siis antavat valitsusele teada, et leht²⁾ usule (religioonile) kahjulik on, ja lõpuotsus saab sedamaid alla kirjutatud!! Nõnda siis pro primo: tarkuse ema (ettevaatust) mitte silmist kaotada, pro secundo: igapäevases hommikupalves mitte juurde lisamata unustada: „Kaitse mind minu sõprade eest, vaenlastega loodan isegi valmis saada.“ Vagatsemismantli kandmine ja silmade jõllitamine leiab praegu Tartus ja tervel Liivimaal kõige rohkem lugu-pidamist; sellepärast ei või seda niisugustele pahaks panna, kellel iseseisvusest aimugi ei ole.“ Teises kirjas samast aastast kirjutab ta: „Ma oleksin Otepää paapstist enam iseseislikku oodanud, kui tema Teile vastu on näidanud; kes tõelikult mees, see ei tohi teise ässitamist haukuma

1) „Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus“ II, 1911, lhk. 98—100.

2) Siin on jutt C. R. Jakobsoni „Sakalast“. J. A.

minna. Aga seepse õnnetus on, et iga kantslisõime külge seotud mees lähema või kauema aja pärast inimliku enese küljest kui madu vana nahka maha poetab. Ma ep ole veel tänapäevani üht ainukest preestrikuube leidnud, kelle mantli voltide vahel jesuiitlaste täisugu ei elanud.“

Lõpuks olgu veel järgmine ironiseeriv koht Kreutzwaldi kolmandast kirjast, sama aasta-arvuga dateeritud, nagu eelmisedki :

„Selle asemel, et lastele koolis kristlikku religiooni eluks õpetada, s. o. tõsiseid ristiinimesi kasvatada, õpetatakse neile mõtteta ülesseatud õpetusi (leere Formeln) ja et kõik hea selles ja tulevases elus ainult usust tulla, jah, nad lähevad selles punktis isegi veel kaugemale kui vana Lutherus omal ajal: Stöcker näit. kinnitas mineval aastal apostlite õpetuste peale rajatud usutunnistuse kohta: „Ma usun kõik esimesest kuni viimse sõnani, mis evangeliumi usutunnistuse sees seisab!“ Lutherus sellevastu võitles ja heitles enne tublisti, kui ta „alla põrgu hauda“ minemisega ja „liha ülestõusmisega“ valmis sai. Et niisugused õpetajad oma kirikutest haritud ja viisakad inimesed välja jutlustama peavad, sellest on kerge aru saada; sellepärast on tarvis rahvast (nõndanimetatud suuri hulkasid, keda loomadest ainult sellepärast ära tuleb lahutada, et nad kahe jala peal käivad) pühas ehk kolmkord pühas rumaluses hoida. Kahjuks on näha, et vanapaganat, harilikult kuradiks nimetatud, tema põleva väavli ja sulatina põrguga, kus õelate hingesid igavesti küpsetatakse, enam hästi uskuda ei taheta! Sest nende usklikud on niisugused, nagu Jannseni vanausuline „Eesti Postimees“, ainult mantlikandjad ja silmakirja-vagad. Tuleks täna või homme keegi, kes paarsada rubla rohkem pakuks: kohe oleks pühaduse hiilgus kadunud. „Aga rahvas tahab petetud saada, sellepärast pean ma petma“ (kõrva sisse öeldud: see kaup leiab kõige rohkem ostjaid ja kasvatab mul kukrut, et meelejahutuseks rohkem tuhat rubla vette võin visata, kus sinusugune kahe ja viie kopika väljaandmisel aru peab, ehk ei tohi?) Jah, vagatsemine on palju väärt, ja kes seda õieti oskab tarvitada, kellel meelesaigus puudub, oma eluaja narakaks (Wischlappen) jääb, roomamisest ja ilalakkumisest elab, ja alati küsib: „Kes pakub rohkem?“¹⁾

Kõigile niisugustele usuvalu edendajatele ei anna Kreutzwald armu niipalju, kui seda tema-aegsete olude

1) „Eesti Kirjandus“ 1910: Üheksa Kreutzwaldi kirja C. R. Jakobsonile 1866—1880, lhk. 97—101.

tõttu võimalik teha oli. Nende vaimus juhitud kirikut ei tunnustanud Kreutzwald, vaid pidas seda otse hädaohtlikuks rahva usulisele kui ka hariduslisele arenemisele. Nende vastu lausa sõda! Aga mitte Jeesuse Kristuse isikust, õpetusest ning tegudest hoovavale puhtale ristiusule.

Kui neid asjaolusid tähelepanu alla võtta, siis on meile rohkem arusaadav ka „Viru lauliku“ „Lembitu“ revolutsiooniline protestivaim.

Elav, südamest hoovav usk täitku inimeste hinge, juhatagu teda Jumala juurde, õpetagu oma ligemises Jumala näo järele loodud kaasinimest nägema, virgutagu hoogsale teole ja väsimata püüdmisele ülemale eesmärgile. Mis kõige selle vastu püüab töötada, selle ärapühkimist nõuab Kreutzwald kui tõsine rahvapoeg, kes oma rahva parema tuleviku heaks kogu oma jõu ja mõistuse kulutab. See on Kreutzwaldi religioosne ilmavaade.

Allikad.

1. Dr. Fr. R. Kreutzwald, „Kalevipoeg“. Eesti ennemuistne jutt — 1901.
„Lembitu“. Eesti muinaspõlve mälestustest kasvanud luuletus — 1885.
„Sipelgas“ I — 1843, II — 1861.
„Viru lauliku laulud“ — 1865.
„Rahunurme Lilled“ I.
„Paar sammukest rändamise teed“ — 1918.
2. „Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus“ I—1910, II—1911.
3. Villem Reiman, „Kivid ja killud“ I—1907: „Friedrich Reinhold Kreutzwald“.
4. A. Jürgenstein „Arvustuslised tööd“ — 1919: „Kreutzwaldi vabameelsus“.
5. M. Kampmann, „Eesti kirjanduseloole peajooned“ II—1913.
6. V. Ridala, „Eesti kirjanduse ajalugu koolidele“ — 1922.
7. J. Kurrik, „Kolm suurt lugu“ — 1886.
8. M. Linnasaar, „Lembitu sündimine“ — 1921.
9. Fr. Tuglas, „Kriitika“ I — 1919: „Lembitu“; „Kriitika“ IV — 1922: M. Linnasaar, „Lembitu sündimine“.
10. J. Kunder, „Eesti vanemad laulikud“ — 1918: „Dr. Fr. R. Kreutzwald“.
11. Kuukiri „Eesti Kirjandus“ — 1909: „Dr. Fr. R. Kreutzwaldi kirjad Jaan Adamsonile“.
12. Kuukiri „Eesti Kirjandus“ — 1910: „Üheksa Kreutzwaldi kirja C. R. Jakobsonile 1866—1880“.

(Lõpp.)

J. Aunver.

Suburgi perekond.

Kirjutanud Lilli Suburg.

3

V.

Nüüd oli vanematel võimalik oma kaht vanemat last, mind üheteistkümne aasta vanaduses ja 8-aastast Nettit, ka juba Pärnu kooli viia — ühe Ditmaride sugulase, vanaldase preili Marie von Ditmari juurde, kel merekülas maja suure aiakrundiga oli, aga kes kehvuse pärast siiski kooli pidas. See preili oli Peterburis ühes mõisnikkude tütarde instituudis kõige valjumate kombereeglite järele kasvatatud. Nii võttis ta siis ka kohe meid, kaks vabast maa-õhust tulnud linnupoega, valju käe alla. Meid lahutati peaaegu üsna teistest koolilastest, alevi „hantwärikide“ tütardest ja poegadest: me ei tohtinud nendega vahetundidel hoovi peale mängima minna ega nendega ülepea palju tegemist teha.

Olime maal südame tahtmise järele küll sakste lastega, küll Jansu ja Juntsiga hüpanud ja mänginud, ilma et me midagi paha või kõlbmatut oleksime aimanudki. Meid keeldi küll: ärge tehke nõnda, või kästi: olge nõnda või teisiti! ja meie kuulasime sõna. Aga seal esimeses linna koolis tõusis nagu hoopis teine, kuri ilm elusse, millesse meie vaesekesed olime sattunud. „Miks ei tohi meie ka nendega mängima minna?“ küsisime peaaegu nuttes preililt. „Need on üleannetud, ropud lapsed, võivad teile pahu kombeid õpetada, nad ei ole mitte nõnda ilusti kasvatatud kui teie. Nad sõimavad üksteist jämedasti ja ei räägi iialgi tõtt.“ Ja selle arvustuse järele käis preili nende lastega ka valjusti, karedate sõnadega ümber — peksiski neid koguni: võttis suured, 12—13-aastased poisid põigiti üle põlvede ja virutas kõigest jõust suure vitsakimbuga pihta. Surigi üks nõrgavereline Karla seesuguse peksu tagajärjel. Poisike pidi tunnistama, ta olevat koolituppa paha õhku teinud. Vaene Karlakene, pehmeloomuline, vagune poisikene teiste ragaskite seas, ei tunnistanud, — võib olla, et ta täitsa süüta oli. Teda peksti kolm korda järgemööda; vahepeal pandi ta rippuva püksteklapiga nurka seisma, ja kui ta ei tunnistanud, mida preili talt nõudis, võeti ta uuesti käsile. Kas ta viimati, et hädaohust pääseda, siiski mõne teise süü oma peale võttis, ei tea ma enam. Mina ja õde olime ju ikka teises toas ja hoidsime seal hirmuvärinal kõrvad kinni. Oli ju mõisa poolorjade kisendamine juba niiviisi meie

südameid lõhkunud, et enam vähematki valukisa ei jaksanud kannatada. — Vaene poisikene ei ilmunud enam kooli — ta sai külmtõbe, põdes mõned kuud ja suri. Meie hakkasime oma koolipreilit päris vihkama.

Ka ta õpetamisviis oli aina piinav. Need suured kasvatamise ja jagamise ülesanded proovidega, mis terved tahvlite küljed täitsid, ajasid mõndagi nõrga peaga last meeleheitmisele. Tuli seal kuskil väike viga sisse, siis võisid sa mõnikord mitu päeva järgemööda otsida, enne kui sa ta leidsid, ja lapsed jäeti tundide kaupa istuma, kuni nad vead üles leidsid; hoidku, kui seal mõni tugevam mõnda nõrgemat katsus aidata — muud kui jälle peksa! Aga mina tegin seda ometigi. Kui preili kööki läks lõunat tegema, hiilisin koolituppa ja päästsin mõnegi õnnetu teda varitsevast nuhtlusest.

Selle pooleteise aasta sees, mis seal vene majas viibisime, oleksime nüüdse keeleõpetuse meetodi järgi päriselt vene keelt rääkima võinud hakata, aga tulime sealt ainult väikese sõnadekoguga, nagu näituseks: гдѣ перецъ, гдѣ хлѣбъ, гдѣ соль, mis lauakatmise puhkudel olime õppinud. Ja mina, kui see kõige targem koolilastest, sain grammatikast ainult комаръ, комара jne. selgeks. Ja siiski olin suures tütarlastekoolis veel üks tugevamatest. Oh haledust, kuis sel ajal küll lapsi õppimisega piinati, nende pea-ajusid kurnati! Oleks preili meile näidanud: вотъ это столъ, это стулъ jne., või meiega tundide vaheaegadel enam tegemist teinud, meie oleksime rääkima hakanud. Aga iga vähemagi valjuma häälitsemise peale kõlas seal ikka kare: тише! Istu aga vaikselt raamatu ees ja tuubi surnud sõnu pähe. Kui mammale halva söögi ja preili kareduse üle kaebama läksime, vastas ta: „Pole viga, lapsed, teie peate õppima ka kannatama. Tea, mis teil elus veel ees seisab.“ Jah, tänu sulle, emakene, et sa meist mitte piripillisid ei ole kasvatanud, kes iga vaeva eest katsuvad ära põgeneda.

Ometi oli loomulik ka meie rõõm, kui sealt vangikojast ära lahedamasse eluõhku saime — armsa proua Siecki juurde kosti peale ja mina linna suurde tütarlaste-, õde ühe preili J. erakooli, kus lapsi suuremale koolile ette valmistati. Proua Sieck, kes meie emakest tema jooksjahaiguse ajal oli põetanud, ja ta ainus täiskasvanud tütar Minna olid südamlikud, tõevaimulised naisterahvad. Nad elasid väga kenasti ja mõnusasti sissesetatud väiksemas ajamajas, kuna suur, endine võõrastemaja välja oli üüritud. Tal oli ka paari vakamaa suurune aiakrunt viljapunde,

marjapõõsaste ja hulga peenardega juurvilja ja muude söögiviljade jaoks; pealegi ehtisid veel paar varjuandjat lehtlat ja tore lilledepiats veranda ees seda aeda suuresti. Ja meil, lastel, — peale meie kahe oli veel proua vennatütar, päeva pealt minu vanune, Emma B., kellest mulle esimene truu sõbranna sai, — jah, meile kolmele oli terve aed vabaks liikumiseks antud. Küll oleme seal siis ka kepsu lõõnud kui hirvetalled metsasalus. Seal õppisin ka oma pärastist õnnetut sõpra, kuulsat muusikameistrit Rombergi tundma, — ta elas suure maja ülemas korteritoas.

Vanematel oli nüüd suure mõisa talitus tema suure pere, karja, viinapõletuse, õllepruulimise (poleks seda mitte olnud!) ja suure kuulsa laadaga käes. Isal olid abiks kubjas, aidamees j. t., emal 8—10 tüdrukut, pereinamsel ja oma viie lapse jaoks hoidja. Suure kolmepäevase laada ajaks toodi pärastpoole ka veel mind linnast koju appi. Juba paar nädalat enne seda tehti ettevalmistustega algust: seal tehti suhkru-, siirupi- ja pomerantsiviinasid, piparkooka ja „tipiti“ tuhanded rasvaküünlad; mõni päev enne laata keedeti veel mitukümmend kausitäit pörsasüliti. Mitte ainult mõni 15 laadaputkat, vaid ka suur trahter, igapäevane kirikukõrts, Peterburi, Riia ja Pärnu kaupmeeste jaoks, kes kõik oma kaupadega Vändra laadale tulid, olid jookidega ja maitsvate toitudega täita; isegi kanapraad ei tohtinud seal puududa. Mitte aga ainult söökisid ja jookisid ei antud putka- ja trahteripidajatele, vaid ka söögi- ja jooginõusid: toobilisest kuni 1/2-kopikalise õlle- ja viinamõõduni jagati seal neile välja. Ja just selle väljajagamise juures pidin mina kõige suuremaks abiks — üleskirjutajaks olema.

Kõige rohkem tegemist oli aga veel kolme laadapäeva vältusel, kus ööd ja päevad läbi mõne paarikümne tüdrukuga kõiksuguseid saiu tehti. Küll üle tosina oli seal saiamüüjaid poisikesi, kellele mina saiu korvidesse pidin kätte lugema, pärast jälle neilt raha vastu võtma ja nende summad raamatusse üles tähendama. Tol ajal oli palju rehkendamist krosside ja veerandkopikatega, kusjuures unine pea vahel uimaseks läks ja papa, peale laata arveid üle vaadates, neis mõnegi vea leidis. Seal sain ma juba aimu sellest, kui osav rehkendaja papa oli. Pärastpoole pidin imetelles nägema, kuidas ta isegi murtud numbritega kasvatas ja jagas, nii et mina talle õhetavate paletega järele katsusin jõuda, aga — seal ikka vigu tegin. Kallis isakene, sulle oli loodusest tubli mõistus, osav vaim kõigi asjade peale antud; eluolekud ja toime-

tused kasvatasid sust su igapidi tubli ja targa abikaasa, meie kalli ema, toetusel tubli, austuseväärilise mehe.

Aga — miks oli ka viinaköök sinu käes? Miks seisid piirituse- ja viinapudelid laata sinu laual? — Alles kümme-kond aastaid peale seda aega saime meie, lapsed, Waldburgis, kus isa haigus ennast enam meie eest peita ei lasknud, teada, missuguseid piinasid kallis emakene, nimelt laada aegu, ära pidi kannatama. Laada-peremees oma 12-ne oma poistest valitud laadakupjaga pidi ikka platsis olema, korda pidamas. Vahel ilmus ka sillakohtu-härra laada-platsile, vahel jäi ta üsna ära. Tihti tuli päratu rahvahulga seas, nimelt teisel ja kolmandal laadapäeval, tülisid ja kisklemisi ette, mida peremees, Suburg, oma kupjadega pidi vaigistama ja lahutama. Aga oh õnnetust! seal juhtus aga mõnigi kord, et laada-peremees ise sedavõrt purjus oli, et ta enam mingist asjast aru ei saanud ja oma ärritatud meeleolus tüli ja kära veel suuremaks tõstis, kui see juba oli. Seal ei aidanud muu, kui et kupjad ta väevõimuga saanile tõstsid ja koju töid. Seda ehmatust ja häda siis ta abikaasale, kel juba iseoma talituses üle pea-kaela tegemist küllalt oli! Önn veel, kui mees sedavõrt väsinud oli, et magama jäi; koletu oli aga, kui ta pahuras tujus veel kodus edasi käratses ja möllas. Korra olnud ta juba niikaugel, et ta peale laata oma toast ei olnud välja tulnud, vaid oma kirjutuselaua ees istudes suure hirmuga aknast välja vahtinud, vahetevahel hüüdes: „Vaata, kas nad juba tulevad.“ — „Kes siis?“ küsinud ema. — „Eks ikka need, kes mind kinni tahavad võtta.“

Ime siis, kui seal naise vastupanemisjõud rauges ja ta ülemäära suurtest majapidamise vaevadest ja piinadest igatses lahti saada.

Sel ajal olime meie, kaks linnalast, neile rõõmuks ja meelelahutuseks. Mu õekene oli küll natukene nõrk oma õppimises, ta oli ju ka alles noor, aga minu, vanema käsi käis juba peale esimest taplust, millest vanemad midagi teada ei saanud, väga hästi: tõin alati kõige paremad koolitunnistused koju.

„Ega te ometigi enam Jannsenite juures ei käi?“ küsis mamma korra murelikult: „õpiksite sealt ainult korratust ja...“ Ei käinud muidugi enam seitsaadik, kui see meile keeldud oli. Tõesti, oleks Lydia Jannsenil teine kodune elu olnud, siis oleksid ta suuremad anded, kui nad mul olid, ka koolis hiilgavamalt ilmsile tulnud. Mul oli aga mu puhas, igapidi korrapärane, hoolas kodumaja elutoeks ja paisteks, mis mind kui inglitiivul seal võõra, mulle vastiku

rahva seas peal vee hoidis, kuna Jannsenit ta kodu varjuga kattis, mille alt ta oma „vaimuküünalt“ ei jõudnud välja paista lasta. Tänu sulle, sa kallis ema, kelle väsimata hoolitsemise tiibade all meile meie küll raske kooli-aeg siiski täis mõnust ja huvitust sai. Meid nähti koolis ja korterites igal pool hea meelega ja me võitsime igal pool rohkesti lugupidamist ja isegi armastust.

Eesti rahvas, ei tõuse ka sinu pojad ja tütreid tõsisele lugupidamisele, tähtsusele, enne kui sa neile kodusid ei jõua ega oska valmistada, mis neile tõsist meele- ja mõistusehariduse põhja jaksaksid panna, mille peal nad koolides ja seltskonnas oma õiget haridust edasi võiksid ehitada. Väga vähe on inimesi, kes endid oma energia varal oma eluolekutest kõrgemale seisma jõuavad tõsta, enamad on oma kodude produktid, nende eluolud ripuvad nende vaimutiibade küljes raskete kaalupommidena, mis neid selle pinna peale alla muljuvad, millest nad on võrsunud.

Kooli-vaheaegadel, nimelt suvistel, elasime kõige õnnelikumat lapsepõlve. Isat-emat hoolitsesid meile ühel nõul mänguplatsisid, kus eksitamata oma ihu ja hinge oimused looduse rüpes võisime välja sirutada. Seal oli lastele marjapuu-aiaga tagumises nurgas varjuandjate puude vilusse ruumikas liivaplatz onnikesega valmistatud, millesse laud pinkidega mahtus. Seal suplesid väiksemad kui kanad liiva sees või ajasid üksteist ka neljatõllakil taga, kuna meie, vanemad, onnikeses oma huvidele elasime. Läks seal meil juba igavaks, siis rändasime üle laiade mademete, mis käsipuudega varustatud, teispoole jõge. Oi, kui mõnusaks papa meile veel selle platsi oli teha lasknud! Suure roheline aasa jõe-äärses nurgas oli kena lepik. Selle lepiku keskpäika oli laud mahutatud ja pingid ta ümber, kuna eespool, lagedamal platsil ilus väike kahe lauaga kiik ja lepiku aasapoolsel veerel kiigulaud (Wippe) lapsi lustile avatlesid. Kuidas oleme seal suuremad väiksematega koos kilganud, üksteist taga ajades, peitu mängides või ülevoolavas elurõõmus aasa lopsakas rohus pööreldes. Sai ka sealt himu täis, siis pani tüdruk väikese Karla ilusasse rohelist lapsevankrisse, kuna Lulli, Leo ja Lali kõrval kargasid — ja karavan reisis põldudest läbi, umbes $\frac{1}{2}$ versta mõisast eemal seisva magasi-aida juurde. Küll oli aga seal veel lõbus! Ait seisis keset suurt muruplatsi, ta ühe otsa pool oli jälle väike lepik, mille varjul isegi maasikad kasvasid; ta ees, üle põllu veere, jõe kaldal tore pihlakate reastik. Seda toredust, kui juba marjad punetasid — neid helmete

ridasid, mis seal vabritsesime ja siis kui koralliehtes mamma juurde koju tagasi tulime. Mamma, isegi papa, kui ta saadaval oli, võttis ju igast meie rõõmust osa.

Jah, Leopold, vanemate esimene poeg 5 tütre järgi, meie esimene ilus, tark vennakene, kare saatus ei jätnud teda meile, ei lasknud teda isale toeks kasvada ega perekonnale kaitseks välisilma pealetikkumiste vastu. Viimasel suvel temaga koos olles tuli mul midagi mind väga kohutavat ette, mida targad vanad inimesed mulle kui halba ettetähendust seletasid; võib ju ka olla, sest kes jaksab kõiki looduse saladusi ära mõista? Ma jalutasin kuueaastase vennakesega jõe kaldal. Jõudsime suure viinaköögi sillani, mille vana paisu kohalt, kust vāravad ära olid kaotatud, vesi siiski tugeva hooga alla voolas. Leol oli kepikene peos, millega ta kalda veerelt jões kivide aluseid urgitses, et ehk mõnda vähikest silmata. Korraga kadus ta mu silme eest nagu tina tuhka. Just sel kohal oli veevool koguni kange. Seal vilksatas veel korra ta sinise kleidikese hõlma äär mu silmade ees ja ta oli kadunud. Kargasin hirmunult sinna kohale, kus ta kleiti just olin näinud, pistsin käe vette ja sain ta kleidikesest kinni haarata. Aga oh häda! kallas oli sealt kohalt alt õõnes ja kange veekeerdt oli lapse nii sinna alla tõmmanud, et mul ainult suure jõupingutusega korda läks teda sealt välja kaldale sikutada. Ta oli esiti hingetu, aga hakkas peagi toibuma. Kui mamma juurde märjalt jõudsime, ei pannud ta seda palju tähele: ta oli juba sellega harjunud, et üks või teine lastest „juba jälle“ jökke oli kukkunud. Kui sügisel jälle kooli sõitsime, ei saanud vennakest jumalaga jätta, — tea kuhu ta just siis oli jooksnud, kui kutsar hobustega ukse ette sõitis. Papa ei sallinud enam viivitust, kui juba hobused ukse ees olid, — pidime ära sõitma. „Ei saanud teda jumalagagi jätta!“ See kahetsus vaevab südant peaaegu tänapäevani. Sest paari kuu pärast suri vennakene sarlakisse. Isa süsimustad juuksed muutusid üle öö halliks, mina sain kurvastusest kollatõbe. Emakene aga pidi ennast oma teiste laste jaoks jalul hoidma. „Kas ema südant tunned sa?“

VI.

Ema viis meid vahel ka mõnda talusse oma sugulaste juurde külasse. Nõnda sõidutas ta meid ühel ilusal hilissuvisel päeval Kobrasse, kus ta õde perenaine oli. Jättis meid Nettiga koguni öösekski sinna, kuna ise koju

sõitis. Meie tädit paluma: lase meid ka palja jalu ja särgiväele võtta, nagu teised lapsed siin on. Lubati muidugi. Oh seda pidu ja põlve, mis nüüd esiotsa oli: jooksimine teistega hernepõllule kaunu noppima, nairimaale küngaste ja mätaste vahelt kõige ilusamaid naireid ise välja valima. Aga peagi läks asi halvemaks: nõgesed põletasid ja horgid torakasid paljaid jalgu ja — kui imelik oli särgiväel inimeste, nimelt meeste silme alla ilmuda. Ei tohtinud ju kodu mitte papagi ette riidesse panemata, pesemata ja sasis peaga minna. Siin olid kõikide silmad ja käpad rāpused ja määrdinud, särk ripendas mõnelgi poisikesel ühelt õlalt rohkem alla kui teiselt. Suitsuvingune tuba, paksu õhuga magamiskamber — kõik, kõik oli harjumata. Oh kui hea meelega sõitsime teisel päeval oma puhtasse kodusse tagasi.

Kobras elas noore tädi juures ka tema ja mamma vana tädi. See oli hea, lahke sõna ja näoga paks eidekene. Ta oli ümbrusele ka kuulus tohter. Isegi mõisaksad tarvitasid teda, kui mõnel mõni külmetamishaigus oli. Nii käis vanatädikene, kuidas teda kõik hüüdsid, ühel suvel mõisa koolipreilit vannitamas. Ühel ilusal päeval sõitis ta üksipäini Kobrast teele. Suur tee käis peaaegu 5 versta läbi paksu metsa, milles hundid ja ka mõned karudki elutsesid. Seda teed ei julgenud keegi pimedas üksipäini sõita, ikka ainult hulgani käidi sellest metsast läbi. Noh, päevavalgel ei olnud hunt sinnamaani küll veel kellelegi juhtunud vastu tulema. Aga kui tädikene umbes poole tee peal oli, kargas üks kuri loom metsast üle kraavi tee peale välja. Õnneks just mitte hobuse ette, vaid vankri taha. Seal asus ta järele sörkima. Tädi kuulis ja nägi, kuidas röövelajas oma lõuad käpaga plaksatades lahti kiskus ja nüüd valmis oli igal silmapilgul kallale kargama. Hobune tormas tuhatnelja edasi, aga hunt ei jäänud ennem maha, kui nad Tammõue lagedale välja olid jõudnud. Vaene eidekene oli ehmatuses ja hirmust päris kange. Jäi rāngasti haigeks ja surigi mõne nädala pärast.

Mõisal olid muidugi ka suured heinamaad: allpool mõisat, Pärnu tee pool Muru ja pealpool suur Järve heinamaa. Need olid päratud legendikud, milledest kraavid pikuti ja põigiti läbi olid kaevatud. Neile kraavidele olid kohati tammid peale ehitatud, nii et vett paisutada ja heinamaid kuival ajal veega üle ujutada võidi, kuna nad märjal ajal üleliigset vett heinamaalt ära viisid. Igal heinamaal oli ka oma vaht. Järve heinamaa vahiks oli Pulga Andres Jentsen, Vāndra kõstri vend. Ei tea, kuidas see priinime-kirjades seisis või millal ta saksakõlaliseks Jann-

seniks ümber muudeti — mina patran teda ainult nii edasi, kuidas ta mulle kuulmise järele on meelde jäänud. Ometi — ega nimi meest ei alanda ega ülanda, sellepärast olgu kuidas oli — ei taha selle üle enam pead murda.

Meil oli Pulga Andrese üle alati hea meel. Ta tõi meile suviti palju suuri vähke, ja oli suur jutumees ning naljahammas. Nimelt armastas ta oma köster-vennast, kelle peale ta päris uhke nais olevat, eriti tema lapsepõlistest kelmistükkidest pajatada. Nii kuulsime tema suust sedagi, kuidas poisil korra talukarjase-põlves suur himu värske liha järele tõusnud. Kuidas seda aga kätte saada? Pea olnudki hea nõu leitud: ta roninud puu otsa ja visanud sealt väikese kirvega, mis tal karjas ikka ligi olnud, härjavärsile makku. Sedaviisi jutustab Jannsen seda lugu ka ise oma „Püssipapas“. Muidugi pidi härg nüüd ära tapetama, aga poiss ei jäänud ka ilma nahatäieta. Kui palju ta seal värsket liha saanud, seda ei teadnud ka vend ütelda. Aga ega poiss nahatäie pärast oma „krutstükka“ maha ei jätnud, kinnitas ta küll. Ja jah, „millest konks peab saama, see kõverdab ennast varakult“, ja Goethe ütleb kuskil: „laps on mehe isa“.

Mõisa tööd tehti küll enamasti oma leivaliste ja teo-päevilistega ära, aga vahel rikkusid ka pahad ilmad töökorda — ei saadud mõnda vilja oma jõuga õigeks ajaks põllult ära koristada; siis kutsuti pea pool vallarahvast kokku, tehti talgused. Tapeti suur härg söögiks, anti vaatidetäis õlut ning toopide võrra viina joogiks ja kutsuti vana Torupilli-Mihkel talguse pillimeheks. See oskas õiefi töölisi taga ajada. Jäi keegi nagu sabana teistest maha, siis oli torupill tal kohe taga üürgamas — iseäralisel kiunuval toonil. Ei saadud ühe päevaga tööga lõpule, jäi rahvahulk ööseks mõisa — kas rehealusele, või kuhu ruumi leiti, puhkama. Seda lallutamist ja purjus meeste trallitamist, mis siis teispoolt kuulda oli! Meid lapsi aga aeti sellest möllust hoolega eemale, ei lastud isegi uste vahelt pillimehe sõrmilist kuulatada. Aga kisklemist ei tulnud neil talgustel iialgi ette, kuulsin mammat ikka kiitvat.

Kevadel, jäämineku ajal tõusis vesi tihti kaugele üle kaunis kõrgete kallaste, nii et lootsikutega meie majalt kuni karjalautadeni, teispoole kohtumaja ja õllekööki, just kui päris järvepinnal sõideti. Oli jõgi jälle oma vanale asemele tagasi vajunud, hakati jälle üle sildade, mademete ja purrete käima, mis õlle- ja pesuköögi juurest mäele viisid. Purded olid ainult kahest pikast palgist kokku

seatud, millede otsad kesk jõge pukkide peal kokku ulatusid, kuna teised otsad kallastel kinni olid.

Rahval ei olnud ju tol ajal mingit kokkukäimis-kohta, ei seltsi lõbustamiseks, ei mingit ühingut mõne asja ajamiseks — ta oli ju ikka alles täiesti orjakammitsates kinni. Ainukeseks huvitavamaks väikesel arvul kooskäimise kohaks oli noortele kirikumõisa ja kõstrimaja, kus nad kiriku koorilaulusid harjutamas käisid. Nii käis seal ka üks oma iluduse kui ka lauluhääle poolest kuulus peretütar Eeva. Harjutati õpetaja ja kõstri juhatusel lihavõtte-pühade koorilaulusid; sealt ei suutnud Eeva ära jääda — sinna pidi ta saama, maksu mis maksab. Ja see maksis ta noore elu. Ta oli läbi kevadise pori ja veelompide kuni purreteni jõudnud. „Ära sa sealt veel üle hakka tikkuma!“ keelasid teda pesutüdrukud: „palgid on alles niisked ja libedad, sa kukud neilt jökke.“ Aga tüdruk raputas pead ja ütles: „Ma pean tunni aja pärast kirikumõisas olema,“ ja astus purretele. Teised vaatasid hinge kinni pidades talle järgi. Kuni jõe keskkohani, kus palkide otsad kokku ulatusid, läks üsna hästi. Seal — ühe palgi otsalt teisele astudes libises aga jalg, ta vääratas ja — kukkus mühavatesse vetevoogudesse, mis kui näljased hundid ta kallale asusid, temaga edasi tormates — ligi pool versta maad, kuni vasikakoplini, kus vesi ta üle madalate kallaste aasale välja paiskas — hingetult, surnult. . . Ta matusekõnes oli õpetaja tähendanud: Jumal võttis ta siit kurjast ilmast, sest et ta selle jaoks liiga hea ja vaga oli.

Peale usupühade pidas rahvas oma kahe-, kolme-päevalisi varrusid ja, jõukuse järele, 7—8 päeva pikkusi pulmi rasvaste toitute, koduõlle ja kõrtsiviinaga. Sel ajal ei olnud selle üle kogunigi imetella, et ränga töö ori enesele vahel niisuguseid tööst puhkamise aegu võttis. Tõid ju ka pidulised ise suured leiva- ja lihakotid kui ka õlle-ankrud ja viinapudelid ligi — mis seal siis viga oli sõprade ja sugulastega koos istuda, süüa ja juua, kuni veel midagi võtta oli.

Ühe seesuguse suure, jõuka rahva pulma Lüiste sugulaste juurde võeti ka mind kord ligi. Selle pulma kombed on mulle õieti elavalt meelde jäänud. Vist olid need ka tollaegsed üldised pulmakombed. Mulle meeldis seal kõige pealt suur pikk tagumine kamber oma laudadest põrand ja valgete peergudega ristamisi äralöödud seintega. Selles kambri seisid ka söögilaud, mis ühest pika kambri otsast teise ulatus, ja laua pealmise otsa kohal, kus pruuti-peigmeest iga söögi ajal ikka istusid, rippus väike kuusk

küünaldega lae alt alla. See terve nähtus äratas minus nagu mõnda pühadusetunnet — vist, et jõulukuusk seal rippus. Aga kui seal iga kord enne sööma-aega purjus mehed oma krääksuvate häältega, milledele naisterahvad kõigest kõrist ligi kisendasid, kirikulaulusid laulma hakkasid, siis pugessin nagu hirmul, kui pääsin ja mitte mamma kõrval lauas ei pidanud istuma, parem ära suurde, savipõrandaga rehetuppa, kus teised lapsed hulgani õlgedes, mis juba öösiks seina äärde valmis olid pandud, püherdasid. Ei seganud ennast küll nende hulka, aga mulle tegi juba nende hullamise pealtvaatamine nalja. Ses pulmas tuli ülepea palju nalja ette. Laata olid nooriku vend ja peiupoiss oma viinapudelite ja õllekannudega platsis. Nad hüppasid ja kargasid nagu pillimehe esimesed käsualused, kõiksuguseid naljasid ajades ja ikka jälle „hõissa pulmad! pulmad jah!“ hõisates toas väsimata ringi. Vahel astusid ka mõned vanemad mehed kolmejalgsele tantsule ette. See oli kogunigi naljakas, kuidas nad seal pilli järgi jalgu tõstsid. Kaks tantsijat seisis teine teisel pool põranda veerel, kuna kolmas seal vahel ühe juurest teise juurde tantsis, temaga korra ennast ümber keerutas, jälle teise juurde tagasi tõttas, sellega sedasama tegi ja teda siis vahelt tantsima tõukas, kuna ise tema asemele seisma jäi, ja nõnda ikka edasi, kuni korraga mõni vanamees mööda tuba ringi, oma otsa peal „härjapulli“ veeretades, teiste tantsu katkendas. Tüdrukuid, ülepea naisterahvaid oli vähe platsil näha; need talitasid või hiilisid mööda nurki, kus nad mõnikord poiste käperdamiste all kiljatasid. Kõige suurem nali tuli aga, kui noorikule müts pähe ja põll ette pandi. Neid vigureid, mis see nooriku vend seal tegi! Valiti ju selle ameti peale ka ikka „tubli lõuamees“, nagu kuulsin öeldavat. Pruuipaari pandi keset tuba istuma, loeti ja lauldi esiti jälle jumalasonast, siis algas mütsi panemine. Nooriku vennale anti ennem üks sitsiriidest müts kätte. Seda „munsterdas“ ta siis igapidi pruudi pähe: küll tagurpidi, küll otsaette, küll ühe ja teise kõrva peale — sealjuures ikka kõiksuguseid naljasid küll petise riidekaupleja, küll mütsiõmbleja üle tehes. Ei, see müts ei olnud nooriku vääriline, see visati kõrvale — selle sai ämm omale. Nüüd anti tore siidimüts, pikkade, laiade paeltega — minu mamma valmistatud. Seda passiti küll ka ennem natukene pikuti ja põigiti pea otsa, leiti aga peagi terve publikumi poolt sünnis olevat. Et silmad juba selle poolmuna-kujulise mudeliga ära olid harjunud, siis meeldis ilus siidimüts nooriku peas ka tõesti

kõigile, aga nooriku venna keel nõidus tast päris kuninganna krooni. Oli müts nüüd õnnelikult peas, siis tuli alles see päris jant põllega. Esimene kirjust riidest põll ei tahtnud niisamuti — ei alt otsast ülespidi, ei põigiti ega serviti noorikule ette passida — anti ka ära ämmale. Alles teine, toredam, leiti nooriku kohane olevat — ikka terve pulmarahvas pidi ligi aitama otsustada. Ometi ei võinud keegi mõistlik, kokkuhoidlik perenaine selle toreda põllega talitama minna, sellele pidi teine, odavam, valge üle seotama. See sündis kohe ette, aga oh õnnetust! tal olid augud sees, mis paigata tahtsid. Sellele paikamisele kutsus nüüd nooriku vend, põlle otsadest kinni võttes ja teda raputades, iga pulmalist nimepidi. Ta tundis kaukamehi, need võeti kõige enne käsile. Muidugi viskas kutsutu esmalt ikka vaskrahasid põlle, aga sellega ei leppinud nooriku vend ammugi: kuidas võis pruun paik valge põlle peale sündida. Seal viskas ta ise mõne hõbetüki ette ja kiitis — vaat' niisugust paika soovime, ja niisuguseid on teil küllalt tallel. Kukkus niisugune soovitud paik, siis kiitis nooriku vend andjat: tänan, tänan, aga paluksin ikka veel! põlle augud on suured, sealt kukuvad kanamunad ja isegi karjaste leivakannikad läbi. Nii painas ta, kuni paikaja selja pööras, üteldes: eks aidaku ka teised paigata, ega's mina üksinda see suur rätsepp või olla. Seal lasti ta suure tänuga minema, kuna peiupoiss, kes peigmehe kõrval seisis, talle oma viinapudelid ühe ja teise jala peale lonksu teele kaasa andis. Oh seda nalja, mis selle põllepaikamise juures tehti, mis tundide kaupa vältas! Nooremad inimesed viskasid ka kõiksugust rämpsu põlle — riidelappisid, püksinööpa jne. Üks ema pani koguni oma lapseväntsakagi pantsti põlle sisse. Ei, niisugust koormat ei sallinud nooriku vend veel nii vara oma õele — see pidi enne lahtiste kätega majatalitust algada võima jne.

Teisel õhtul jagati veimesid. Noorpaar istus seal söögilaua otsal, veimevakk nende ees ja nooriku vend viinapudeliga vaka ees. Sinna kutsuti jälle inimesi nimepidi kokku ja jagati neile vakast küll suuremate, küll väiksemate kimpude kaupa — ikka pulmalise tähtsuse järele — särka, sukki ja kindaid, kmbud vööde või säärepaeltega kinni seotud. Seal ei painatud niiviisi rahasid välja kui põlle paikamisel, aga veimevakka pandi ka, jõudu mööda suuremad summad. Sedaviisi korjati noorpaarile elu alustuseks raha — öeldi, et mõnikord — nii kuidas pulmalised vaesemad või jõukamad olid — üsna hea summake kokku korjati.

Peale veimede jagamist alustati peigmehe-majasse sõitmist. Selle ärasõitmise juures tuli aga veel üks viimane nali ette. Vahtisin toa väikeseruudulisest aknast õue peale, kus hobuseid saanide ette rakendati — suure kisa ja käraga, läbisegamini jooksmise ja hõiskamisega. Korraga tuli vana pulmaema tupp, vanameest kättpidi kambri-vedades. „Et sa siia paigale jääd ja mitte enam õue peale teistele ette oma tempusid ei tule tegema,“ kuulsin eite käskivat. Aga mõne minuti pärast puges vanamees ometigi kambrist välja õue peale. Hobused olid saanide ees, pruudikirst ühe ree peal, ilusa teki ja roheliste oks-tega ära ehitud. Pulmalised tulid veel tupp üliiriideid selga tõmbama, ka mind pandi riidesse, et vanematega ligi sõita. Istusime kõik saanidel ja sõit pidi algama — nooriku vend kirstuga ja pillimehega eesotsas, siis noorpaar — peiupoisid ratsa nende kõrval — ja nende järgi teised — suures pikas rongis. Aga — nooriku venna ja noorpaari hobused ei liigu paigastki, ajavad endid norsates tagumiste jalgade peale püsti, puiklevad kõrvale, sunni või meelita, või piitsuta neid — mitte sammugi ei astu nad edasi. Imetelles ja nagu hirmunult vahivad kõik pealt — ei tea ükski nõu anda, ei jaks teoga aidata. Korraga on vanaeide kurjustav hää kuulda. „Kas sa ometigi siia pugesid, sa kurivaim! Ei lase lapsi ilusti äragi minna, pead neile karu tee peale ette nõiduma. Viige ta ära sigadelauta, pange ta sinna kinni.“ Ise aga käis ta hobuste ninade alt läbi, pomisedes ja õhates. Ja vaata imet, hobused hakkasid ka üsna rahulikult edasi sammuma. Vanamehe pani ta aga ise mõneks ajaks sigadelauta kinni, nagu pärast kuulsime. Teisel päeval, kus pruudi poolt pulmalised jälle selle vanemate majasse tagasi sõitsid, et seal veel mõned päevad pulmi edasi pidada, nagu peigmehe poolt palutud külalised nüüd noorpaari majas edasi pidus-
tasid, sõitsime meie koju.

(Järgneb.)

Üleskutse.

Möödaläinud aastal valiti Eestimaa Esperanto-liidu avamise koosoleku poolt kolmeliikmeline toimikond, kellele ülesandeks tehti koguda Liidu arhiivi igasugust materjali esperanto liikumise tekkimisest ja arenemisest Eestis.

Toimikond palub sellega kõiki, kelle käes ülevalnimetatud andmeid leidub, temale neid lahkesti saata: Eestimaa endiste esperantoseltside

tegevust valgustavaid protokolle ja dokumente; tähtsamate kodumaa esperantotegelaste elulood, näopilte, kirjavahetust; vanemat Eestis ilmunud esperantokirjandust (ka esperantosse puutuvate ajakirja-tükkide väljalõikeid jms.); vanemate esperantistide isiklikke mälestusi. Kõik saadetised palutakse adresseerida: „Esperanto-Asocio de Estonio. Por la Arkivo“, Tallinna, postkast 6.

Toimkond loodab, et sellele üleskutsesele lahkesti igati vastu tul- lakse, niihästi praeguste kui ka endiste esperantistide (või näit. surma puhul nende sugulaste) poolt.

Toimkonna töö ei ole mitte ainult esperanto seisukohalt tähtis, vaid omab ka meie kodumaa kultuuriloo uurimist edendava ettevõtte- na oma jagu tähtsust.

Eestimaa Esperanto-liidu toimkond.

Toimetusele saadetud kirjandus.

C. H. Niggol: Töökool ja õpe- kool. Kuidas võib meie noor- soo kasvatus ja õpetuse tagajärgi rahuldavamaks muuta? Kasvatusteaduseline kirjakogu nr. 8. Tallinna Eesti Kirjastuse- ühisus 1921. 75 lhk.

Eduard Wilde: Mäeküla piimamees. Romaan. Teine trükk. „Rahvaülikool“ Tallinna. 224 lhk.

Kasvatuse radadel. Täieline kasvatusõpetus viies jaos. Kokku seadnud C. H. Niggol, õpetaja õpetajate ja lasteaednikkude seminaris Tartus. IV jagu: iseäralised õpetused: kehaline kasvatus, vaimu arenemine, tundmuse (südame) arenemine, tahtmise arene- mine, uskluseline arenemine. Kasvatusteaduseline kirjakogu nr. 6. Tallinna Eesti Kirjastuse-ühisuse kirjastus. 316 lhk.

H. Leoke raamatukaupluse kirjast. Viljandis ilmunud näitemän- gude nimekiri. 6 lhk.

Üüriseadus. Riigikogus 22. novembril 1921 vastu võetud. Tartus, 1921. Kirjastuseühisuse „Postimehe“ trükk ja kirjastus. 8 lhk.

K. E. Sööt: Kodu. Luuletused. Tartus, 1921. E. K.-Ü. „Posti- mehe“ kirjastus. 70 lhk.

Villi Andi luuletused. Esimene osa ehk Perekonna-raamat. I Elu õrnem öitseaeg. II Kodusel koldel. „Rahvaülikool“ Tallinnas. 112 lhk.

Õiendus.

Eesti Kirjanduse s. a. 2. numbris (lk. 49) on Lilli Suburgi surma- päevaks 7. veebruari asemel kogemata 8. veebruar nimetatud. Ka ei peetud Sähkapuul mitte 70-dat (lk. 53), vaid 75-dat L. Suburgi sünnipäeva, ja seda ei korraldanud mitte Tartu Naiselts, vaid pr. Raamot.

Vastutav toimetaja: J. V. Veski. Väljaandja: Eesti Kirjanduse Selts.

„Postimehe“ trükk, Tartus 1923.

Eesti Kirjanduse Seltsi asjaajamise büroo

asub Tartus, Gildi tän. nr. 8,
teisel korral, Eesti Rahva Muuseumi juures.
Telefon 601.

Avatud äripäeviti kella 9—3.

Seltsi büroost on saada kõiki Seltsi kirjastusel ilmunud raamatuid, mida veel müügil olemas. (Müügil olevate raamatute ja kuukirja varemate aastakäikude nimekiri on avaldatud viimasel kaane küljel.)

Seltsiliikmed, koolid ja raamatukogud saavad hinnaalandust. Tellimiste korral, mis ulatuvad üle 100 marga, võtab kirjastuseladu postikulud oma kanda. E. K. S. raamatuid võib saada ka kõigist paremaist raamatukauplustest.

Seltsi kuukirja „Eesti Kirjanduse“ 1923. aasta tellimishind on 300 marka.

Seltsi liikmemaksu suurus: 1918. ja 1919. aastal à 5 mk., 1920. aastal — 25 mk., 1921. ja 1922. aastal à 50 mk., 1923. a. — 100 mk.

Eluaegne (ühekordne) liikmemaks 2000 mk.

Seltsile ehk tema toimkondadele saadetavate kirjade ja muude postisaadetiste aadress: Eesti Kirjanduse Selts, Tartus (postkast nr. 25).

Eesti Kirjanduse Selts.

Koguge Seltsile uusi liikmeid!

Koguge Seltsi kuukirjale tellijaid!

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel

ilmunud raamatuist on järgmised saadaval:

Joh. Aavik: **Puudused uuemas Eesti luules.** Hind 75 mk.
Fr. R. Kreutzwald: **Paar sammukest rändamise teed.**
III trükk. Hind 35 marka.

Fr. R. Kreutzwald: **Reinuvader-rebane.** Hind 85 mk.
Suve Jaan: **Luige Laos.** Hind 40 mk.

Friedrich Robert Fählmann. Kirjatööde kogu I. Hind 50 mk.

Jakob Pärn: **Oma tuba, oma luba.** Hind 50 mk.

Elisabet Aspe: **Ennosaare Ain.** Hind 100 mk.

Elisabet Aspe: **Kasuõde.** Hind 60 mk.

J. V. Jannsen: **Kolm juttu: Maatargad, Uus variser, Voldemar ja Jüri.** Hind 50 marka.

Lydia Koidula: **Ojamõlder ja tema minija.** H. 40 mk.

Joh. Kunder: **Kroonu onu.** Nali kahes vaatuses.
III trükk. Hind 40 marka.

Eino Leino: **Helkalaulud.** Tõlkinud Aug. Anni.
Hind 60 marka.

Molière: **Ihnus.** Tõlk. R. Kask. Hind 120 mk.

Fr. Schiller: **Röövlid.** Näitemäng viies vaatuses. Tõlk.
J. Kärner. Hind 120 mk.

G. Flaubert: **Kolm lugu.** Tõlkinud A. Saareste.
Hind 75 marka.

J. Jõgever: **Eesti keele häälikute ajalugu.** Hind 35 mk.

Balthasar Russov: **Liivimaa kroonika.** Tõlkinud K.
Leetberg. I anne: hind 60 mk., II anne: hind 110 mk.

Rud. Wallner: **Arstirohtude ladina-eestikeelne sõnastik.**
Hind 35 mk.

Matemaatika sõnastik. Kolmas täiendatud ja laiendatud
trükk. Hind 50 mk.

Palamuse kihelkond. Maadeteadusline, majandusline ja
ajalooline kirjeldus. Hind 25 mk.

Kristian Jaak Peterson. Laulud, päevaraamat ja kirjad.
Hind 150 mk.

K. Ramul: **Ihu ja hing.** Psühholoogilised loengud.
Hind 50 mk.

„Eesti Kirjanduse“ senistest aastakäikudest on veel
tagavaral: XIII (1918/19), XIV (1920), XV (1921) ja
XVI (1922). Hind à 200 marka aastakäik.

P e a l a d u: Eesti Kirjanduse Seltsi
büroos, Tartus, Gildi tän. 8. Tel. 601.